

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ.

Οἱ λιμένες καὶ τὰ Μακρὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν.

^αΕν τῶν σπουδαιωτάτων καὶ δυσκολωτάτων ἀντικειμένων τῆς Ἀττικῆς τοπογραφίας εἶναι τὸ περὶ τῶν λιμένων καὶ τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ περὶ μὲν τῆς σπουδαιότητος τοῦ ζητήματος τούτου οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, τὴν δὲ δυσκολίαν ἀποδεικνύει ἀποχρώντως ἡ πρὸς ἀλλήλους μεγάλη διαφωνία τῶν μέχρι τοῦδε γραψάντων περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Σεβόμεθα μὲν τὰς ἐρεῦνας τοῦ Δοδουέλλου, Ληκίου, Κρουσίου, Μυλλέρου καὶ ἄλλων πολυμαθῶν ἀνδρῶν, ἀλλ' ἐξετάζοντες ἀκριβέστερον τὰς μαρτυρίας τῶν παλαιῶν συγγραφέων καὶ παραβάλλοντες ταύτας πρὸς τὴν ἀληθινὴν τοῦ τόπου φύσιν καὶ τὰ σωζόμενα λείψανα τῆς ἀρχαιότητος, ἠναγκάσθημεν ν' ἀπομακρυνθῶμεν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὰς γνώμας ἐκείνων καὶ νὰ ἀρχίσωμεν ἐκ νέου τὴν ζήτησιν.

Κατὰ τὸν Στράβωνα καὶ Πλίνιον (1) ἐπεκράτει μεταξὺ τῶν παλαιῶν ἡ γνώμη, ὅτι ἡ θάλασσα ἐχώριζε ποτε τὸν Πειραιᾶ

(1) Strab. I. 3. p. 59. (p. 93. Tchn.) τὸν τε Πειραιᾶ, νησιάζοντα πρότερον καὶ πέραν τῆς ἀκτῆς κείμενον, οὕτω φασὶν ὀνομασθῆναι. Plin. N. H. II. 85. Πρὸς Suid. s. v. "Εμβαρος" ἦν πρότερον ὁ Πειραιεὺς νῆσος, — οὗ τὰ ἄκρα Μούνυχος κατασχὼν Μουνυχίας Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἰδρύσατο.

ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Περὶ τῆς πιθανότητος τῆς γνώμης ταύτης δὲν δυνάμεθα νὰ ἀμφισβῆλωμεν. Ἡ θαλασσίᾳ ἄμμος, τὴν ὁποῖαν ὁ νότος συνεχῶς ῥίπτει πρὸς τὸν ἀνοικτὸν αἰγιαλὸν, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ χῶμα, τὸ ὁποῖον καταβιβάζει ὁ Κηφισσὸς καὶ ἄλλοι τινὲς χειμάρροι, ἐσχημάτισαν κατ' ὀλίγον τὸ Ἀλίπεδον (1), τὴν ἐλώδη καὶ ἀλυμυρώδη πεδιάδα, ἣτις ἐνώνει τῶρα τὸν Πειραιᾶ μὲ τὸ ὑψηλότερον καὶ εὐκαρπότερον ἔδαφος τοῦ ἐλαιῶνος καὶ τῶν πέριξ ἀγρῶν, οἱ ὅποιοι ἐσχημάτιζον τὸν αἰγιαλὸν εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους. Τὸ Ἀλίπεδον ἦτον τόσον ὑγρὸν καὶ ἐλώδες, ὥστε τὰ πρῶτα θεμέλια τῶν μακρῶν τειχῶν κατεκάθισαν εἰς τὰ ἔλη καὶ ἔλαβον μετ' ὀλίγα ἔτη ἀνάγκην νέας στερεωτέρας θεμελιώσεως (2). Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ὅλη ἡ περὶ τὸν Πειραιᾶ πεδιάς μέχρι τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἐγένετο εἰς καιρὸν χειμῶνος δύσβατος ἀπὸ τὰ πλημμυρίζοντα ὕδατα, μέχρις οὗτο πρὸ τινων ἐτῶν ἐσκάφησαν αἱ τάφροι καὶ κατεσκευάσθη ἡ λεωφόρος. Τοιαῦται τάφροι πρὸς ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων καὶ ἀποξήρανσιν τοῦ Ἀλιπέδου ἦσαν, ὡς φαίνεται, καὶ ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας ὁ ῥήτωρ Δημοσθένης κατεσκεύασεν ἐξ ιδίων, ἀφ' οὗ ἐχειροτονήθη εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῶν τειχῶν (3). Ὁ Κηφισσὸς, τοῦ ὁποίου τὸ ρεῦμα ἀναμ-

(1) Xen. Hell. II. 4. 30. ὁ δὲ Πausanias ἐστρατοπεδεύσατο μὲν ἐν τῇ Ἀλιπέδῃ καλουμένῃ πρὸς τῇ Πειραιεῖ. Harpocr. s. v. Ἀλίπεδον· ἔστι δὲ κοινῶς τόπος, ὃς πάλαι μὲν ἦν θάλασσα, αὐθις δὲ πεδίον ἐγένετο. Πρβ. Theophr. Hist. Plant. VII. 5. 2. Suid. καὶ Timaeus s. v. Ἀλίπεδον. — Ὁ ῥήτωρ Ἀριστείδης (Τόμ. I. p. 408.) ἀναφέρει τὸ παρὰ τὴν Σμύρνην Ἀλίπεδον. — Τὸ μέρος τοῦ Ἀλιπέδου τὸ περὶ τὸ μνημα τοῦ Καραϊσκάκη ὀνομάζεται τὴν σήμερον Λιβάνι.

(2) Plutarch. Cim. XIII. λέγεται δὲ καὶ τῶν μακρῶν τειχῶν, ἃ σκέλη καλοῦσι, συντελεσθῆναι μὲν ὕστερον τὴν οἰκοδομίαν, τὴν δὲ πρῶτην θεμελιῶσιν εἰς τόπους ἐλώδεις καὶ διαβρόχους τῶν ἔργων ἐμπεσόντων, ἐρεισθῆναι ὑπὸ Κίμωνος ἀσφαλῶς, χάλικι πολλῷ καὶ λίθοις βαρέσι τῶν ἐλῶν πιεσθέντων.

(3) Plutarch. Vit. X Oratt. p. 172 Techn. καὶ εἰς τὴν τειχοποιίαν ἀνάλωσε, χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου, ἐπιδόντος αὐτοῦ, τρία τάλαντα καὶ ἂς ἐπέδωκε δύο τάφρους περὶ τὸν Πειραιᾶ ταφρεύσας.

φιλόλως ἦτον διωρθωμένον, ἐχίνετο διὰ τῶν Πειραιῶν σκελῶν, καθὼς καὶ τὴν σήμερον, εἰς τὸν Φαληρικὸν κόλπον (1). Ἡ ἐλῶδης καὶ δύσβατος κατὰστασις τοῦ περὶ τὸν Πειραιᾶ Ἀλιπέδου φαίνεται, ὅτι ἦτον ἡ κυριωτέρα αἰτία, διὰ τὴν ὅποیان οἱ ἀρχαῖοι-τεροι Ἀθηναῖοι μετεχειρίσθησαν τὸ Φάληρον ὡς ἐπίνειον αὐτῶν. Τοῦτο δὲ παρεῖχε δύο ὠφελείας, πρῶτον, ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ ἄστεος ἐκεῖ καταβαίνουσα ὁδὸς ἦτον ξηρὰ καὶ εὐδιάβατος καθ' ἐκάστην τοῦ ἐνικυτοῦ ὥραν, καὶ δεύτερον, ὅτι τὸ Φάληρον ἦτον πολὺ πλησιέστερον εἰς τὰς τότε Ἀθήνας, οὕτως κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Θουκιδίδου (2) κτισμένης πρὸς νότον τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τὸν Ἴλισσόν. Ἦσαν καὶ οἱ τότε βασιλεῖς τῶν Ἀθηνῶν ἐναντίοι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτιλίας καὶ πυνόουν μᾶλλον τὴν γεωργίαν, καὶ οὕτως ἔμεινε τὸ Φάληρον ὁ μόνος λιμὴν τῶν Ἀθηναίων μέχρι τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τῶν Μηδικῶν πολέμων (3).

Ὁ Πausanίας λέγει ῥητῶς, ὅτι ἡ κατὰ τὸ Φάληρον θάλασσα ἔχει τὸ ἐλάχιστον διάστημα ἀπὸ τὴν πόλιν, δηλαδὴ εἴκοσι στάδια περίπου εἴτε μίαν ὥραν (4), καὶ τοῦτο συμφωνεῖ ἀκριβέστατα

(1) Strab. IX. 2. p. 400. (p. 246 Tchb.) ὁ Κηφιστὸς, ῥέων διὰ τοῦ πεδίου, διὰ τῶν σκελῶν τῶν ἀπὸ τοῦ ἄστεος εἰς τὸν Πειραιᾶ καθηκόντων ἐκδίδωσιν εἰς τὸ Φαληρικόν, χεῖμα ῥῶδης τὸ πλέον, θέρους δὲ μειοῦται τελεώς.

(2) Thuc. II. 15. Τὸ δὲ πρὸ τούτου ἡ ἀκρόπολις ἡ νῦν οὕσα πόλις ἦν καὶ τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον.

(3) Plutarch. Them. XIX. ἐκ δὲ τούτου τὸν Πειραιᾶ κατεσκεύαζε, τὴν τῶν λιμένων εὐφυίαν κατανοήσας καὶ τὴν πόλιν ὅλην ἀρμοττόμενος πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τρόπον τινὰ τοῖς παλαιοῖς βασιλεῦσι τῶν Ἀθηναίων ἀντιπολιτευόμενος. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ, ὡς λέγεται, πραγματευόμενοι τοὺς πολίτας ἀποσπᾶσαι τῆς θαλάσσης καὶ συνεθίσαι ζῆν μὴ πλέοντας, ἀλλὰ τὴν χώραν φυτεύοντας, τὸν περὶ τῆς Ἀθηναῖς διέδωσαν λόγον, ὡς ἐρίσαντος περὶ τῆς χώρας τοῦ Ποσειδῶνος δεῖξασα τὴν μορίαν τοῖς δικαταῖς ἐνίκησε. πρβ. XVII.

(4) Paus. I. 1. 2. ὁ δὲ Πειραιεὺς δῆμος μὲν ἦν ἐκ παλαιοῦ, πρότερον δὲ, πρὶν ἢ Θεμιστοκλῆς Ἀθηναῖοις ἤρξεν, ἐπίνειον οὐκ ἦν. Φάληρον δὲ, τάλτῃ γὰρ ἐλάχιστον ἀπέχει τῆς πόλεως ἢ θάλασσα, τοῦτο σφισιν πίνει οὐκ ἦν. πρβ. VIII. 10. 3. σταδίου μάλιστα εἴκοσιν ἀφέστηκε τῆς

μέ τὸ διάστημα ἀπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ Μουσειοῦ μέχρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Τὸ δὲ διάστημα τοῦ Πειραιῶς ἀπὸ τὴν πόλιν, δηλαδή τὸ μῆκος τῆς λεωφόρου ἀπὸ τὴν πόλιν τοῦ Πειραιῶς μέχρι τοῦ Διπύλου, ἦτον τεσσαράκοντα σταδίων εἴτε δύο ὥρων διὰ μέτριον περίπατον (1). Τὰ στάδια, κατὰ τὰ ὁποῖα μετρεῖ ὁ Θουκιδίδης τὸ μῆκος τῶν Ἀθηναϊκῶν ὄχυρωμάτων, εἶναι μικρότερα παρὰ τὰ συνήθη Ὀλυμπικὰ στάδια καὶ ἀναλογοῦν πρὸς ταῦτα ὡς τέσσαρα πρὸς πέντε. Κατὰ τὸν Θουκιδίδην ἦτον τὸ Φαληρικὸν τεῖχος πέντε στάδια εἴτε 3000 πόδας μικρότερον ἐκάστου τῶν Πειραικῶν σκελῶν (2). Ἡ ἀκριβὴς καταμέτρησις τῶν διαστημάτων ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ γραμμὴ, ἡ ἀγομένη ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως μέχρι τοῦ Πειραιῶς, εἶναι τῷ ὄντι πέντε στάδια μικρότερα τῆς γραμμῆς ἀπὸ τὰ αὐτὰ τεῖχη μέχρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς σώζονται ἀρκετὰ ἔχνη θεμελίων τῶν δύο παραλλήλων σκελῶν, τὰ ὁποῖα ἀπεῖχον ἀπ' ἀλλήλων 560 πόδας. Αἱ γραμμαὶ τῶν ἐρείπιων τούτων καταβαίνουνσιν ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως καὶ ἐνώνονται ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ λόφου Μουνυχίας μετὰ τὰ ἐρείπια τῶν τειχῶν τοῦ Πειραιῶς. Ὁ Λή-

πόλεως ἢ πρὸς Φαλήρην θάλασσαν. πρβ. Schol. Aristoph. Av. 1700. Hesych. s. v. Κλεψιδρότον.

(1) Diog. Laert. VI. 1. § 2. Plutarch. adv. Colot. XXXIII. p. 268. Techn. Lucian. πρβ. Navig. XXXV. s. 99. ὁ Πευτιγγεριανὸς πίναξ, ἡ διαγραφὴ τῶν λεωφόρων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, σημειώνει τὸ διάστημα τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν Ἀθηνῶν μετὰ πέντε Ῥωμαϊκὰ μίλια, τὰ ὁποῖα ἐξισοῦνται μετὰ 40 στάδια, καὶ ὁ τοῦ Ἀριστοφάνους σχολιαστῆς (Equit. 825) ἐπίσης μετὰ πέντε σημεῖα, τουτέστι lapides εἴτε miliaria. Μία τῶν παρὰ Βοικίου ἐκδοθεισῶν ἐπιγραφῶν ἀναφέρει τὸ διάστημα ἀπὸ τὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν βωμὸν τῶν δώδεκα θεῶν μέχρι τοῦ λιμένος, ἀλλὰ διὰ τὸ κολοβὸν τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἀμφίβολον, πόσα στάδια ἦσαν γεγραμμένα πρὸς τοῖς τεσσαράκοντα.

(2) Thuc. II. 13. τοῦ τε γὰρ Φαληρικοῦ τεῖχους στάδιοι ἦσαν πέντε καὶ τριάκοντα πρὸς τὸν κύκλον τοῦ ἄστεος, καὶ αὐτοῦ τοῦ κύκλου τὰ φυλασσόμενον τρεῖς καὶ τεσσαράκοντα· ἐστὶ δὲ αὐτοῦ δ καὶ ἀφύλακτον ἦν, τὸ μεταξὺ τοῦ τε μακροῦ καὶ τοῦ Φαληρικοῦ. Τὰ δὲ μακρὰ τεῖχη πρὸς τὸν Πειραιᾶ τεσσαράκοντα σταδίων, ὧν τὸ ἐξωθεν ἐτηρεῖτο.

κιος παρετήρησεν ὀρθῶς, πόσον περιττὸν καὶ ἄτοπον ἤθελεν εἶσθαι, εἰάν οἱ Ἀθηναῖοι ἔκτιζον καὶ τρίτον παράλληλον τεῖχος, καὶ διὰ τοῦτο ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν τρίτου τεύχους. Παρατηρῶν δὲ ἐνταυτῷ, ὅτι τὰ δύο παράλληλα τεῖχη ταῦτα εἶναι ἰσομήκη ἢ τοῦλάχιστον δὲ διαφέρουν πέντε στάδια ἢ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας, κατηγορεῖ τὸν Θουκιδίδην, τὸν ἀκριβέστατον συγγραφέα, δι' ἀμέλειαν εἰς τὰς ἐκφράσεις αὐτοῦ (1). Ὁ δὲ Ὀδορφῆδος Μύλλερ δέχεται μὲν τὴν ὑπαρξίν τοῦ τρίτου τεύχους, κατηγορεῖ ὅμως τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι ἔκτισαν τοιοῦτον ἀνωφελὲς ἔργον. Καὶ τῷ ὄντι, εἰάν ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ τρία τεῖχη ἦσαν παράλληλα, τότε, τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν, τὸ ἐν τῷ μέσῳ κείμενον, ἤθελεν εἶσθαι ὄχι μόνον περιττὸν, ἀλλὰ καὶ βλαβερώτατον, ὡς διακόπτον καὶ ἐμποδίζον τὴν ἀμοιβαίαν βοήθειαν τῶν φρουρῶντων τὰ δύο ἔξωθεν τεῖχη. Ἡμεῖς ἐλπίζομεν νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι οὔτε ὁ Θουκιδίδης ἔκαμε λάθος πέντε σταδίων εἰς τὴν καταμέτρησιν αὐτοῦ, οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι ὑποδόμησαν ἀνωφελὲς τεῖχος τεσσαράκοντα σταδίων.

Οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων (2) δέχονται τὴν ὑπαρξίν τριῶν τειχῶν, συμφώνως μὲ τὴν διήγησιν τοῦ Θουκιδίδου καὶ τὴν ῥητὴν βεβαιώσιν τοῦ Ἀρποκρατίωνος (3). Τὰ μὲν δύο παράλληλα Πειραιϊκὰ σκέλη κατέβαινον πρὸς τὸν Πειραιᾶ, τὸ δὲ Φαληρικὸν τεῖχος ἀφίστατο μακρὰν ἀπὸ ταῦτα. Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Θουκιδίδου (4) λέγει, ὅτι τὸ μέρος τῶν τειχῶν τοῦ ἄστεος, τὸ ὁποῖον ἔκειτο μεταξὺ τοῦ Φαληρικοῦ τεύχους καὶ τῶν Πειραιϊκῶν σκελῶν, ἦτον δέκα ἐπτὰ σταδίων τὸ μῆκος. Ὁ τόπος, ὅπου ἤρχίζον τὰ

(1) Leake's Topographie von Athen, p. 372. (τῆς Γερμανικῆς μεταφράσεως). πρὸς τὰς προσθήκας τοῦ Μυλλέρου, αὐτόθι p. 468.

(2) Πρὸς Wachsmuth Hellen. Alterth. II. 1. p. 406. — O. Mueller, de munim. Athen.

(3) Harpocr. s. v. διὰ μέσου τεύχους· Ἀντιφῶν πρὸς Νικοκλέα· τριῶν ὄντων τειχῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ὡς καὶ Ἀριστοφάνης φησὶν ἐν Τριφάλῃ, τοῦ τε Βορείου καὶ τοῦ Νοτίου καὶ τοῦ Φαληρικοῦ, διὰ μέσου τούτων ἐλέγετο τὸ Νότιον, οὗ μνημονεύει καὶ Πλάτων ἐν Γοργίᾳ.

(4) Schol. Thuc. II. 13.

Πειραϊκὰ σκέλη, ἔτι φαίνεται εἰς τὰ ἔχνη τῶν τειχῶν τοῦ ἄστεος. Δὲν μένει λοιπὸν ἀμφιβολία, ὅτι τὸ Φαληρικὸν τεῖχος ἤρχιζεν ἀπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ Μουσείου πλησίον τοῦ Ἰλισσοῦ καὶ κατέβαιναν ἐκεῖθεν κατ' εὐθείαν γραμμὴν εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, ὅπου νομίζομεν ὅτι ἔκειτο ὁ δῆμος καὶ ὁ λιμὴν τοῦ Φαλήρου. Ὀλίγα τινὰ ἔχνη τοῦ Φαληρικοῦ τεύχους σώζονται ἐν ἀριστερᾷ τῆς ὁδοῦ, ἥτις φέρει ἀπὸ τὰς Ἀθήνας εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ τοὺς Τρεῖς Πύργους καὶ τὰ ἐκεῖ παρὰ πολλῶν συχνάζοντα Φαληρικά λουτρά. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὑπάρχουν τινὰ λείψανα τειχῶν καὶ κιόνων, δύο δεξαμεναὶ καὶ ἄλλα ἔχνη ἀρχαίων κατοικιῶν. Οἱ μὲν νεώτεροι τοπογράφοι ὀνομάζουσιν ταῦτα ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Κωλιάδος Ἀφροδίτης, ἡμεῖς δὲ τὰ νομίζομεν ἐρείπια τοῦ δήμου τῶν Φαληρέων.

Ὅτι ὁ δῆμος οὗτος ἔκειτο μακρὰν τοῦ Πειραιῶς, ἐξάγεται καὶ ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Στράβωνος (1). Οὗτος περιγράφων τὴν παραλίαν τῆς Ἀττικῆς καὶ φθάσας εἰς τὸν Πειραιᾶ, λέγει· *Λόφος δ' ἐστὶν ἡ Μουνυχία χερρονηοῖζων* — ὑποκρίπτουσι δ' αὐτῷ *Λιμένες τρεῖς*. Τὸ μὲν οὖν παλαιὸν ἐτετείχιστο καὶ οὐνῶκιστο ἡ Μουνυχία, προσειληγυῖα τῷ περιβύλῳ τὸν Πειραιᾶ καὶ τοὺς Λιμένας πλήρεις νεωρίων. Τῷ δὲ τείχει τούτῳ οὐνῆται τὰ καθειλκυσμένα ἐκ τοῦ ἄστεος σκέλη· ταῦτα δ' ἦν μακρὰ τεῖχη τετταράκοντα σταδίων τὸ μῆκος, ἀνάπτοντα τὸ ἄστυ τῷ Πειραιεῖ. Μετὰ ταῦτα ὁμιλεῖ ὁ Γεωγράφος περὶ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀφ' οὗ ἐτελείωσε τὴν διεξοδικὴν περὶ τούτων διηγήσιν, μεταβαίνει πάλιν εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς παραλίας, λέγων οὕτω· Μετὰ δὲ τὸν Πειραιᾶ Φαληρεῖς δῆμος ἐν τῇ ἐφεξῆς παραλίᾳ. Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι ὁ δῆμος τῶν Φαληρέων

(1) Strab. IX. 1. p. 395. (p. 239 Techn.) πρὸς Corn. Nep. VI. — Οἱ νεώτεροι τοπογράφοι, Δαδουέλλιος, Λήκιος καὶ λοιποὶ, θέτουν ἐντὸς τοῦ κύκλου εἴτε περιτειχίσματος τοῦ Πειραιῶς πέντε λιμένας· Κάνθαρον, Ἀφροδίσιον, Ζέαν, Μουνυχίαν, Φάληρον. Ἀλλὰ τῶν πάντε τούτων τὸ μὲν Ἀφροδίσιον εἶναι ἀνύπαρκτον, τὸ δὲ Φάληρον κεῖται ἄλλου.

δὲν ἔκειτο, ὅπου νομίζουσιν οἱ νεώτεροι τοπογράφοι, παρὰ τὸν μικρὸν λιμένα τὸν νῦν Φανάρι λεγόμενον, διότι οὗτος περιλαμβάνεται ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ Πειραιῶς καὶ κεῖται ἀμέσως ὑπὸ τὸν λόφον τῆς Μουνυχίας.

Μὲ τὸν Στράβωνα συμφωνεῖ καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Κορνηλίου, δεικνύουσα ἐπίσης, ὅτι τὸ Φάληρον δὲν ἔκειτο ἐντὸς τοῦ περιτειχίσματος τῶν τριῶν λιμένων τοῦ Πειραιῶς. Αἱ λέξεις τοῦ Κορνηλίου εἶναι αὗται: *quum enim Phalereo portu neque magno neque bono Athenienses uterentur, hujus* (δηλ. *Themistoclis*) *consilio triplex Piræei portus constitutus est isque mœnibus circumdatus, ut ipsam urbem dignitate æquipararet, utilitate superaret.*

Ὁ μικρὸς λιμὴν ὁ νῦν Φανάρι λεγόμενος κεῖται πρὸς τὸ ἀνατολικονότιον τοῦ λόφου Μουνυχίας καὶ περικλείεται ἀπὸ ὑψηλοῦς κρημνούς (1), καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ εἶναι τόσον δυσπρόσοδος, ὥστε εἶναι ἀδύνατον οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι νὰ μετεχειρίσθησαν αὐτὸν ὡς ἐπίνειον. Ἡμεῖς τοῦλάχιστον δὲν δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἤσαν τόσον τυφλοὶ, ὥστε διὰ πολλῶν αἰώνων δὲν εἶδον, ὅτι οἱ δύο πλησίον τοῦ Φαναρίου κείμενοι λιμένες, ὁ Δράκος καὶ τὸ Πησιαλιμάνι, εἶναι πολὺ καταλληλότεροι μάλιστα διὰ τὴν εἰς τὴν πόλιν μετακόμισιν τῶν ἐμπορευμάτων. Θέλομεν ἀποδείξει κατωτέρω, ὅτι τὸ Φανάρι ἦτον εἰς τῶν τριῶν κλειστῶν λιμένων τοῦ Πειραιῶς καὶ ἐκαλεῖτο Μουνυχία ὁμωνύμως μὲ τὸ ὑπεράνω αὐτοῦ φρούριον.

Ὁ κόλπος ὁ μεταξὺ τῆς Μουνυχίας καὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὅπου ἐψαρεύοντο αἱ ἀφύαι, εἶδος μικρῶν ἰχθυδίων (2), ἐκαλεῖτο τὸ

(1) Αἱ Πειραιϊκαὶ ἐπιγραφαὶ ἀναφέρουσιν κρημνὸν τινα, εἰς τοῦ ὁποίου τὸν καθαρισμὸν παρεδόθησαν ἐκ τῶν νεωρίων πεντήκοντα ἐξ ἰστοί. (Boeckh, *Urkunden* p. 413). Ἴσως ἐννοοῦν αἱ ἐπιγραφαὶ τὸν τῆς Μουνυχίας κρημνὸν τοῦτον.

(2) Ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Ἀθήναιος ἀναφέρουσι συχνάκις τὰς ἀφύας. Ἦσαν δὲ κατὰ τὴν ποιότητα καὶ τὸ εἶδος εἰς διάφορον τιμὴν. πρβ. *Schol. Aristoph. Equit.* 651. *Av.* 96. Καὶ τὴν σήμερον διακρίνονται διάφορα

Φαληρικόν (1), τὸ δὲ ἀρχαιότατον τῶν Ἀθηναίων ἐπίνειον εἴτε ἐμπόριον ὠνομάζετο Φάληρον (2) καὶ ἔκειτο, καθὼς ἀπεδείξαμεν, εἰς τὴν ἀνατολικονότιον γωνίαν τοῦ Φαληρικοῦ κόλπου κατὰ τὴν θέσιν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Τὸ πέραξ πεδῖον ἦτον καθὼς καὶ τὴν σήμερον, κατὰ μέρος ἕλος καὶ κατὰ μέρος εὐκαρπον καὶ δενδρόφυτον (3). Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔπεμψαν τὸν Ἀγχιμόλιον διὰ θαλάσσης μετὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως, διὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τοῦς Πεισιστρατίδας. Οὗτος προσωμίσθη εἰς τὸ Φάληρον, καὶ ἀποβιβάσας ἐκεῖ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἐστρατοπέδευσεν. Οἱ δὲ Πεισιστρατίδαι, προβλέποντες τὸν ἐρχομὸν τῶν ἐχθρῶν, εἶχον φέρεи ἱππικὴν βοήθειαν ἐκ τῆς Θεσσαλίας. Πρὸς τοῦτοις, κόψαντες τὰ περὶ τὸ Φάληρον δένδρα, εἶχον καταστήσει ἱππίασιμον τὸ πεδῖον. Ἀφ' οὗ λοιπὸν ἐστρατοπέδευσεν ὁ Ἀγχιμόλιος, προσέβηλον αὐτὸν μετὰ τοῦ ἱππικοῦ καὶ ἀποσφάζαντες πλείους, ἠνάγκασαν τοὺς λοιποὺς, νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν. Ἡ διήγησις αὕτη, ἥτις μᾶς ἐνθυμίζει διὰ τὴν ὁμοιότητα τὸ δυστυχὲς συμβῆναι τῆς 24 τοῦ Ἀπριλίου τῶν 1827, ἐφαρμόζεται μὲν

εἶδη, οἷον ἡ ἀθερίνα, ἡ συμρίδα εἴτε μαρίδα, ἡ καλογρηὰ εἴτε στρογγύλα. πρβ. Athen. Dipnos. VII. 284.

καὶ λαβὲ πρόσφατον αὐτὸν ἐν εὐκόλοισι Φαλήρου
ἀγκῶσι ληφθένθ' ἱεροῖς.

(1) Plutarch. X Oratt. Demosth. κατιόντα ἐπὶ τὸ Φαληρικόν, πρὸς τὰς τῶν κυμάτων ἐμβολὰς τὰς σκέψεις ποιεῖσθαι. πρβ. Plutarch. Them. XII. Strab. IX. 1. p. 400. (p. 246 Tchn.) Steph. Byz. s. v. Φάληρον. Schol. Aristoph. Av. 1694. Plin. N. H. II. 103., ὅπου ὀνομάζεται Phalericum, ὕπον. mare.

(2) Herod. V. 116. Φαλήρου, τοῦτο γὰρ ἦν ἐπίνειον τότε τῶν Ἀθηναίων. πρβ. Diod. XI. 41. Pausan. I. 1. 2. Corn. Nep. Them. VI. Ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Πausanias ὀνομάζουσι τὸν δῆμον καὶ τὸ ἐκεῖ ἐπίνειον οὐδετέρως τὸ Φάληρον. Οἱ τύποι τὰ Φάληρα καὶ οἱ Φάληροι εἶναι σπάνιοι, τὸ δὲ ὁ Φαληρὸς εὐρίσκεται παρὰ μόνῳ τῷ Στράβωνι. Παρὰ Νόννῳ ὀνομάζεται ὁ λιμὴν Φαληρεὺς, Nonn. Dionys. XIII. p. 362.

(3) Xenoph. Oecon. 19. 6. Herod. V. 63. πρβ. Hesych. s. v. Φαληρικαί, ὅπου ἀναφέρει τὰς ἐκεῖ φυομένας ῥαβάνους.

νον εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὅχι ὁμῶς εἰς τὸν μικρὸν λιμένα τοῦ Φαναρίου, ὅστις περικλείεται πανταχόθεν ἀπὸ ὑψηλοῦς κρημνούς (1).

Καὶ οἱ Πέρσαι, μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι ἥτταν, περιπλεύσαντες τὸ Σοῦνιον ἐσκόπευσον, νὰ ἀποβιβάσωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν εἰς τὸ Φάληρον. Βλέποντες δὲ, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἴστανται ἤδη πανστρατεῖ εἰς τὸ Κυνόσαργες, τόπον καταφανῆ ἀπὸ τὸ κατὰ τοὺς Τρεῖς Πύργους πέλαγος, δὲν προσωρμίσθησαν, ἀλλ' ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι εἰς τὴν Ἀσίαν (2).

Τὸ Φάληρον εἶχε τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸν ἥρωα Φάληρον, ἓνα τῶν Ἀργοναυτῶν (3), καὶ ἦτον μία τῶν πρὸ τοῦ Θησεύς δώδεκα Ἀττικῶν πόλεων (4). Ἐκεῖθεν ἐξέπλευσεν ὁ Θησεὺς εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐπέστρεψεν ἐκεῖ νικήσας τὸν Μινώταυρον. Ἐκεῖθεν ἀνεχώρησε καὶ ὁ Μενεσεύς, διὰ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ἐν τῇ Αὐλίδι Ἑλληνικοῦ στόλου (5). Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει τὸ Φάληρον συχνότατα (6) καὶ δεικνύει, ὅτι ἦτον ὁ μόνος τῶν Ἀθηναίων λιμὴν μέχρι τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τῶν Μηδικῶν πολέμων.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι πρῶτος ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀρχὼν τῶν Ἀθηναίων ἐν ἔτει 481, συνέλαβε τὴν μεγάλην ιδέαν τοῦ νὰ κάμῃ ναυ-

(1) ὅτι ἄρα ὁ Γέρδων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως (Τομ. Β. σελ. 459. τῆς Γερμανικῆς μεταφράσεως), ὁ Σουρμελῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν (σελ. 215.) καὶ οἱ λοιποὶ ὀνομάζουσι Κωλιάδα ἄκραν, πρέπει νὰ ὀνομασθῇ Φάληρον· ὅτι δὲ οὗτοι ὀνομάζουσι Φάληρον, πρέπει νὰ ὀνομασθῇ Μουνυχία, καθὼς θέλομεν ἀποδείξει κατωτέρω.

(2) Herod. VI. 116. Ἀθηναῖοι δὲ ὡς ποδῶν εἶχον, τάχιστα ἐβοήθηον ἐς τὸ ἄστυ· καὶ ἐφθησάν τε ἀπικόμενοι πρὶν ἢ τοὺς βαρβάρους ἔχειν, καὶ ἐστρατοπεδεύσαντο ἐν Ἡρακληΐῳ τῷ ἐν Κυνοσάργει· οἱ δὲ βάρβαροι τῇσι νηυσὶ ὑπεραιωρηθέντες Φαλήρου, τοῦτο γὰρ ἦν ἐπίνειον τότε τῶν Ἀθηναίων, ὑπὲρ τούτου ἀναχωρεύσαντες τὰς νῆας, ἀπέπλων ὀπίσω ἐς τὴν Ἀσίην. πρβ. Plutarch. de Malign. Herod. XXVII.

(3) Pausan. I. 1. 4. Apollon. I. 96. Orph. Argonaut. 145.

(4) Strab. IX. 1. p. 242. Techn.

(5) Pausan. i. 1. πρβ. Plutarch. Thes. XVII. XXII.

(6) Herod. V. 63. 81. 85. VI. 116. VIII. 66. 67. 91. 92. 93. IX. 32.

τικούς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ τοὺς καταστήσῃ δυνατούς. Διὰ τοῦτο παρεκίνησεν αὐτούς, νὰ περιτειχίσωσι τὸν Πειραιᾶ καὶ νὰ τελειοποιήσωσι διὰ τῆς τέχνης τοὺς ἐκεῖ τρεῖς αὐτοφρεῖς λιμένας. Ἡ ἐργασίᾳ αὕτη ἀπεπερατώθη δύο ἔτη μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην (1), δηλαδὴ ἐν ἔτει 477. Ἦτον δὲ ἀδύνατον νὰ καταργηθῇ ἀμέσως τὸ Φάληρον, ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τόσων αἰώνων συνείθισαν νὰ κάμνωσι τὸ ἐμπόριον αὐτῶν. Ἦξευρον καὶ ἐκ πείρας, ὅτι εὐκόλως δύνανται οἱ πολέμιοι νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὸ Φάληρον καὶ ἐκεῖθεν νὰ διευθυνθῶσι κατὰ τοῦ ἄστεος. Διὰ νὰ ἐνώσωσι λοιπὸν καὶ τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸ Φάληρον μετὰ τὸ ἄστυ, ὠκοδόμησαν μετὰ τὴν ἐν Οἰνοφύτοις μάχην, ἐν ἔτει 457, δύο μακρὰ τεῖχη, τὸ μὲν μέχρι τοῦ Πειραιῶς, τὸ δὲ μέχρι τοῦ Φαλήρου (2). Προετηρήσαμεν ἀνωτέρω, ὅτι τὸ Βόρειον τεῖχος, ἢ τοῦλάχιστον τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ μέρος αὐτοῦ, κατακάθισεν εἰς τὸ ἔλος. Διὰ τοῦτο ὁ Κίμων ἢ ἔκτισεν αὐτὸ ἐκ νέου ἢ τὸ ἐθαμελίωσε στερεώτερον (3). Τοῦτο δὲ ἐγινε μετὰ τὴν ἐτῶν 450 καὶ 449. Ὁ δὲ Περικλῆς κατενόησεν, ὅτι πρέπει ὁ Πειραιεὺς νὰ ἐνωθῇ ἔτι ἀσφαλέστερον μετὰ τὴν πρωτεύουσαν, διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ ὅλος ὁ μέγας σκοπὸς τοῦ Θεμιστοκλέους. Διὰ τοῦτο παρεκίνησεν ἐν ἔτει 445 τοὺς Ἀθηναίους, νὰ κτίσωσι καὶ τρίτον τεῖχος, παράλληλον μετὰ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κατέβαιναν ἀπὸ τὸ ἄστυ εἰς τὸν Πειραιᾶ (4). Τοῦτο

(1) Thuc. I. 93. ἐπειτε δὲ καὶ τοῦ Πειραιῶς τὰ λοιπὰ ὁ Θεμιστοκλῆς οἰκοδομεῖν· ὑπῆρκετο δ' αὐτοῦ πρότερον ἐπὶ τῆς ἐκείνου ἀρχῆς, ἥς κατ' ἐνιαυτὸν Ἀθηναῖοις ἦρξε. Plat. Gorg. 455. ἡ τῶν λιμένων κατασκευὴ ἐκ τῆς Θεμιστοκλέους συμβουλῆς γέγονε.

(2) Thuc. I. 107. ἤρξαντο δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ τὰ μακρὰ τεῖχη ἐς θάλασσαν οἰκοδομεῖν, τό τε Φαληρόνδε καὶ τὸ ἐς Πειραιᾶ.

(3) Plutarch. Cim. XIII. λέγεται δὲ καὶ τῶν μακρῶν τειχῶν, ἃ σκέλη καλοῦσι, συντελεσθῆναι μὲν ὕστερον τὴν οἰκοδομίαν, τὴν δὲ πρώτην θεμελίωσιν, εἰς τόπος ἐλώδεις καὶ διαβρόχους τῶν ἔργων ἐμπεσόντων, ἐρεισθῆναι ὑπὸ Κίμωνος ἀσφαλῶς κτλ. πρὸς. Andocid. de Pac. p. 135. Bekk. Aeschin. de fals. legat. p. 373. Bekk.

(4) Plutarch. Pericl. XIII. πρὸς. Andocid. καὶ Aeschin. I. I. Plutarch. de Glor. Athen. VII.

δὲ τὸ τρίτον τεῖχος, ἔργον Περικλείου, ἐλέγετο διὰ τὴν θέσιν αὐτοῦ τὸ διὰ μέσου τεῖχος (1).

Κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὑπῆρχον ὅλα τὰ τρία τεῖχη, τὰ μὲν δύο Πειραιϊκὰ σκέλη παράλληλα καὶ ἴσα τὸ μῆκος, τὸ δὲ Φαληρικὸν πέντε στάδια βραχύτερον, καὶ διευθυνόμενον πρὸς τὸ Φάληρον εἴτε πρὸς τὸν νῦν Ἅγιον Γεώργιον (2).

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐν ἔτει 404 ἐκρημνίσθησαν ὅλα τὰ μακρὰ τεῖχη (3). Ἀφ' οὗ δὲ αἱ Ἀθῆναι ἐλευθερώθησαν τῆς τῶν Τριάκοντα τυραννίας, ὠκοδόμησεν ὁ Κόνων ἐκ νέου τὰ δύο Πειραιϊκὰ σκέλη ἐν ἔτει 394. Τὸ δὲ Φαληρικὸν τεῖχος δὲν ἀνωκοδομήθη, ἐπεὶ δὲν γίνεται πλέον αὐτοῦ μνεῖα παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς, ἐν ᾧ ἀναφέρουσι ῥητῶς τὴν ὑπαρξιν τῶν δύο Πειραιϊκῶν σκελῶν (4). Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ὁ Σύλλας κατέστρεψε διὰ πάντοτε τὰ σκέλη ταῦτα (5). Ὁ Πausanias, ἀναβαίνων ἀπὸ τὸν

(1) Plat. Gorg. p. 455. Περικλέους δὲ καὶ αὐτὸς (Σωκράτης) ἔχουον, ὅτε συνεβούλευεν ἡμῖν περὶ τοῦ διὰ μέσου τεύχους. Harpoc. s. v. διὰ μέσου τεύχους· Ἀντιφῶν πρὸς Νικοκλέα· τριῶν ὄντων τειχῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ὡς καὶ Ἀριστοφάνης φησὶν ἐν Τριφάλῃ, τοῦ τε Βορείου καὶ τοῦ Νοτίου καὶ τοῦ Φαληρικοῦ, διὰ μέσου τούτων ἐλέγετο τὸ Νότιον, οὗ μνημονεύει καὶ Πλάτων ἐν Γοργίᾳ.

(2) Thuc. II. 13.

(3) Xenoph. Hellen. II. 2. 20. Diodor. XIII. 107. Plutarch. Lysand. XIV. Iustin. V. 8. V. 9.

(4) Xenoph. Hell. IV. 8. 9. Diod. XIV. 85. ὁ δ' οὖν Κόνων μισθωσάμενος πλῆθος τεχνιτῶν καὶ τὸν ἐκ τῶν πληρωμάτων ὄχλον εἰς ὑπερρίαν παραδοὺς, ταχέως τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ τεύχους ἀνωκοδόμησε. Liv. XXXI. 26. Philippus a Piraeo Athenas repente duxit. inde eruptione subita peditum equitumque inter angustias semirutū muri, quī brachiis duobus Piraeum Athenis jungit, repulsus, omīssa oppugnatione urbis, diviso cum Philocle rursus exercitu, ad agros vastandos profectus etc. ἡ μάχη αὕτη συνέβη ἐν ἔτει 200.

(5) Strab. IX. 1. p. 396 (p. 240 Tchn.) κατέσκαπται δὲ καὶ τὰ μακρὰ τεῖχη, Λακεδαιμονίων μὲν καθελόντων πρότερον, Ῥωμαίων δ' ὕστερον, ἡνίκα Σύλλας ἐκ πολιορκίας εἴλε καὶ τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸ ἄστυ.

Πειραιᾶ πρὸς τὸ Δίπυλον, εἶδεν ἀκόμη παρὰ τὴν λεωφόρον τὰ ἐρείπια τῶν τοῦ Κόνωνος τειχῶν. Εἰς δὲ τὴν περιγραφὴν τῆς Φαληρικῆς ὁδοῦ δὲν ἀναφέρει τοιαῦτα ἐρείπια (1).

Παρατηρητέον δὲ, ὅτι τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον τρία τεῖχη, ἐλέγετο διὰ μέσου τεῖχος, ἔλαβεν ὕστερον τὸ ὄνομα *Νότιον τεῖχος*, ἀφ' οὗ μάλιστα δύο μόνον τεῖχη ἀνικοδομήθησαν· τὸ δὲ παρὰ Θουκιδίδη *ἔξωθεν τεῖχος* εἶναι τὸ *Βόρειον*.

Τόσον περὶ τῶν μακρῶν τειχῶν. Ἐπανερχόμεθα πάλιν εἰς τοὺς λιμένας. Ὁ Στράβων λέγει, ὅτι ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ λόφου τῆς Μουνυχίας κεῖνται τρεῖς λιμένες (2), ὁ δὲ Θουκιδίδης ὀνομάζει αὐτοὺς αὐτοφυεῖς (3). Θέλομεν ἀποδείξει κατωτέρω, ὅτι ὁ λόφος Μουνυχία εἶναι ἡ νῦν λεγομένη Καστέλλα. Ὅστις ἀναβῇ εἰς ταύτην ἢ καὶ μόνον θεωρήσῃ τὸν χάρτην, δὲν δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ, ὅτι καὶ ὁ Στράβων καὶ ὁ Θουκιδίδης ἐννοοῦν τοὺς ἐφεξῆς τρεῖς λιμένες· τὸν λεγόμενον Δράκον, τὸ Πασιαλιμάνι καὶ τὸ Φανάρι. Ἐκκ-

(1) Pausan. I. 2. 2. ἀνιόντων δὲ ἐκ Πειραιῶς, ἐρείπια τῶν τειχῶν ἐστίν, ἃ Κόνων ὕστερον τῆς πρὸς Κνίδω ναυμαχίας ἀνέστησε· τὰ γὰρ Θεμιστοκλέους μετὰ τὴν ἀναχώρησιν οἰκοδομηθέντα τὴν Μήδων ἐπὶ τῆς ἀρχῆς καθηρέθη τῶν τριάκοντα ὀνομαζομένων. Εἰσὶ δὲ τάφοι κατὰ τὴν ὁδὸν γνωριμώτατοι κτλ. πρβ. Propert. III. 21. brachia Theseae viae. Τάφους παρὰ τὴν Πειραιϊκὴν ὁδὸν ἀναφέρονται καὶ Lucian. Nav. 35. Anthol. Gr. VII. 406.

Πειραιϊκοῖς κεῖται τοῖσδε παρὰ σκέλεσιν.

(2) Strab. IX. 1. p. 395. (p. 239. Techn.) ὑποπίπτουσι δ' αὐτῷ (τῷ λόφῳ τῇ Μουνυχίᾳ) λιμένες τρεῖς. Τρεῖς λιμένας τοῦ Πειραιῶς ἀναφέρει καὶ ὁ Σκύλαξ, Peripl. Attic. p. 46. ὁ δὲ Πειραιεὺς λιμένας ἔχει τρεῖς. Ὁ δὲ Πausanίας διακρίνει σαφῶς τοὺς τρεῖς τούτους τοῦ Πειραιῶς λιμένας ἀπὸ τοῦ ἀνεπιτήδειον Φάληρον, Paus. I. 1. 2. Θεμιστοκλῆς δὲ ὡς ἤρξε, τοῖς τε γὰρ πλέουσι ἐπιτηδαιότερος ὁ Πειραιεὺς ἐφαίνεται οἱ προκεισθαι καὶ λιμένας τρεῖς ἀνθ' ἑνὸς ἔχειν τοῦ Φαληροῦ, τοῦτό σφισιν ἐπίνειον εἶναι κατεσκευάσματο. πρβ. Corn. Nep. Them. VI.

(3) Thuc. I. 93. (ὁ Πειραιεὺς) λιμένας ἔχων τρεῖς αὐτοφυεῖς. πρβ. Plutarch. Them. XIX. τὸν Πειραιᾶ κατεσκεύασε τὴν τῶν λιμένων εὐρυίαν κατανοήσας.

στος τῶν λιμένων τούτων ἦτον κλειστός (1), δηλαδή κατὰ τὸ στόμα ἐκάστου ἦσαν ἀμφοτέρωθεν κατεσκευασμένα προχώματα εἴτε χηλαί, πλησιάζουσαι τόσον πρὸς ἀλλήλας, ὥστε ἔμενε μεταξὺ αὐτῶν στενοτάτη μόνον εἰσοδος, ἣτις ἐδύνατο χρειᾶς τυχούσης νὰ κλεισθῇ μὲ ἄλυσον. Τοιαύτη εἰσοδος ἐλέγετο τὰ τοῦ λιμένος κλεῖθρα· τὰ δὲ ἐρείπια τῶν προχωμάτων σώζονται κατὰ τὰς εἰσόδους ἐκάστου τῶν τριῶν ἀναφερομένων λιμένων, τοὺς ὁποίους ἡ μὲν φύσις ἔπλασεν, ἡ δὲ τέχνη ἐτελειοποίησεν.

Οἱ νεώτεροι τοπογράφοι διαίρουν τὸν μέγιστον λιμένα τοῦ Πειραιῶς εἰς τοὺς τρεῖς κλειστοὺς λιμένας, καὶ σημειώνουν ἐπὶ τοῦ πίνακος τρία κλεῖθρα ἐντὸς αὐτοῦ, ἐν ᾧ τὰ σωζόμενα ἐρείπια δεικνύουσιν ἐκεῖ ἐν κλεῖθρον μόνον. Θέλομεν ἀποδείξει κατωτέρω, ὅτι ὁ μέγιστος λιμὴν διηρεῖτο εἰς δύο μόνον μέρη.

Αἱ παρὰ μὲν τοῦ Κυρίου Ῥὸς ἀνακαλυφθεῖσαι, παρὰ δὲ τοῦ Βοικκίου ἐκδοθεῖσαι μεγάλαι ἐπιγραφαὶ περὶ τοῦ ναυτικοῦ τῶν Ἀθηναίων (2) δεικνύουσιν, ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ῥήτορος Δημοσθένους ὁ ναύσταθμος τῶν Ἀθηναίων συνίστατο ἐκ τριῶν νεωρίων εἰς τρεῖς διαφόρους λιμένας, τὴν Μουνυχίαν, τὴν Ζέαν καὶ τὴν

(1) Hesych. s. ν. Ζέα· ἔχει δὲ ὁ Πειραιεὺς λιμένας τρεῖς κλειστοὺς. Schol. Aristoph. Pax. 143. ὁ Πειραιεὺς λιμένας ἔχει τρεῖς, πάντας κλειστοὺς. πρὸς. Thuc. II. 94. καὶ μετὰ τοῦτο φυλακὴν ἅμα τοῦ Πειραιῶς μᾶλλον τὸ λοιπὸν ἐποιούντο, λιμένων τε κλῆται καὶ τῇ ἄλλῃ ἐπιμελείᾳ. Plutarch. Demetr. VII. τοῖς στόμασι τῶν λιμένων ἀκλείστοις ἐπιτυχῶν ὁ Δημήτριος. Xenoph. Hell. II. 2. 4. τοὺς τε λιμένας ἀποχωῶσαι πλὴν ενός. — Εἰς ἄλλους τόπους ἦσαν οἱ μὲν πολεμικοὶ εἴτε τριηρικοὶ λιμένες κλειστοὶ, οἱ δὲ ἐμπορικοὶ ἀνοικτοὶ, καθὼς εἰς τὰς Συρακούσας, εἰς τὴν Κνίδον καὶ ἄλλοι.

(2) Boeckh, Urkunden ueber das Seewesen des Attischen Staates, p. 68. 414. 447. 529. — Ὁ Στράβων λέγει τοὺς τοιοῦτους λιμένας τριηρικοὺς, π. χ. XIV. 2. p. 636. (p. 199 Tchn.) Κνίδος, δύο λιμένας ἔχουσα, ὧν τὸν ἕτερον κλειστὸν τριηρικὸν καὶ ναύσταθμον ναυσὶν εἴκοσι.

Κάνθαρον. Ἐκαστον τῶν νεωρίων τούτων εἶχεν ἀριθμόν τινα νεώσοικων, ὅπου ἐστάθμευον αἱ τριήρεις, δηλαδή·

Ἐν Μουρυχίᾳ	82	νεώσοικοι
Ἐν Ζέᾳ	196	»
Ἐν Κανθάρου λιμένι	94	»

Τὸ ὅλον 372 νεώσοικοι.

Ἐκ τούτου γίνεται δῆλον, ὅτι τῶν τριῶν τριηρικῶν εἴτε πολεμικῶν λιμένων ὁ μέγιστος ἦτον ἡ Ζέα. Θέλομεν ἀποδείξει κατωτέρω, ὅτι ὁ Κάνθαρος ἦτον μέρος τοῦ κατ' ἐξοχὴν Πειραιῶς λεγομένου μεγάλου λιμένος, τοῦ νῦν Δράκου. Ἐὰν δὲ μετρήσωμεν τοὺς δύο ἄλλους λιμένας, θέλομεν εὔρει, ὅτι τὸ Πασιαλιμάνι ἔχει ὑπὲρ τὴν διπλὴν ἔκτασιν τοῦ Φαναρίου. Ἡ Ζέα ἄρα εἶναι τὸ Πασιαλιμάνι, ἡ δὲ Μουρυχία τὸ Φανάρι. Προσέτι βεβαιώνει καὶ ὁ Ἡσύχιος, ὅτι ἡ Ζέα ἦτον εἰς τῶν κλειστῶν λιμένων (1), καὶ ὁ Τίμαιος διακρίνει τὴν Ζέαν καὶ τὴν Μουρυχίαν ἀπὸ τὸν κατ' ἐξοχὴν Πειραιᾶ (2). Καθ' ὅλον δὲ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Πασιαλιμανίου σώζονται πλεῖστα λείψανα ἀρχαίων κρηπιδῶν καὶ χωμάτων (τοῦ κοινῶς μόλου λεγομένου), καὶ κατὰ τὴν στενὴν εἴσοδον αὐτοῦ φαίνονται τὰ ἐρείπια τοῦ κλείθρου.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὸ φρούριον καὶ τρόπον τινα ἡ ἀκρόπολις τοῦ Πειραιῶς ἦτον ἡ Μουρυχία (3), πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἐξαρκεῖ διὰ τὴν

(1) Hesych. s. v. Ζέα· ἡ Ἑκάτη παρὰ Ἀθηναίους καὶ εἰς τῶν ἐν Πειραιεὶ λιμένων, οὕτω καλούμενος ἀπὸ τοῦ καρποῦ τῆς ζειᾶς· ἔχει δὲ ὁ Πειραιεὺς λιμένας τρεῖς κλειστούς. Πρβ. Phot. s. v. Ζέα.

(2) Timaeus Lex. Platon. Μουρυχία καὶ Ζεῖα, λιμένες ἕτεροι τοῦ Πειραιῶς. — Νεώτεροι τοπογράφοι νομίζουν, ὅτι ἡ Ζέα ἔχει τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν ἐκεῖ πώλησιν τοῦ σίτου. Ἀλλὰ ἡ ζεῖα εἴτε ὄλυρα ἦτον τροφὴ κτηνῶν παρ' Ἕλλησι, κατὰ τὴν ῥητὴν παρατήρησιν τοῦ Ἡροδότου II. 26. Πιθανώτερον μοῦ φαίνεται, ὅτι ὁ λιμὴν ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν Ἑκάτην, ἥτις κατὰ τὸν Ἡσύχιον ἐλατρεύετο παρ' Ἀθηναίους ὑπὸ τὸ ὄνομα Ζέα.

(3) Thuc. II. 13. VIII. 92. Xenoph. II. 4. 11 καὶ 37. Diodor. XIV. 33. XVIII. 48. XX. 45. Strab. IX. 1. p. 395. (p. 239 Techn.) Plutarch.

πιστεύωμεν, ὅτι ἡ νῦν λεγομένη Καστέλλα, δηλ. ὁ ἐν ἀριστερᾷ τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Πειραιᾶ εἰσόδου ὑψηλὸς καὶ μεμονωμένος λόφος, εἶναι ἡ Μουνυχία αὕτη. Ἡ θέσις τῆς Καστέλλας εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἐξουσιάζει ὄχι μόνον τοὺς τρεῖς λιμένας καὶ τὸ μάλιστα κατοικούμενον μέρος τοῦ Πειραιῶς, ἀλλὰ καὶ τὰ μακρὰ τεῖχη καὶ τὰς τοῦ Πειραιῶς πύλας, καὶ ἐπομένως ὅλην τὴν μεταξὺ τῆς πρωτεύουσας καὶ τῶν λιμένων σχέσιν. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου σώζονται πολλὰ καὶ φανερά ἔχνη ἀρχαίου φρουρίου καὶ πρὸς τὴν δυτικοβόρειον πλευρὰν αὐτοῦ τὰ ἐρείπια τοῦ θεάτρου, τὸ ὅποῖον οἱ παλαιοὶ ἀναφέρουν ἐκεῖ (1). Ὅτι δὲ ἡ Μουνυχία ἔκειτο πλησίον τοῦ Ἀλιπέδου καὶ τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς τὸν Πειραιᾶ εἰσόδου, γίνε-ται δῆλον ἐκ τῆς παρὰ Ξενοφῶντι καὶ Διοδώρῳ διηγήσεως τῶν συμπλοκῶν καὶ μαχῶν τοῦ Θρασυβούλου, ὅστις μετὰ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ δυνάμεως εἶχε καταλάβει τὴν Μουνυχίαν, διὰ νὰ ὁρμήσῃ

Demosth. 28. ibid. Phoc. 27. 31. ibid. Demetr. 8. 34. ibid. Arat. 34. Paus. I. 25. 4. II. 8. 5. Corn. Nep. Thrasyb. 2. κ. τ. λ. — Παρατηρητέον δὲ, ὅτι ἡ λέξις Μουνυχία ἔχει τέσσαρας σημασίας. Κυρίως μὲν σημαίνει τὸν ὑψηλότερον τῶν δύο Πειραιϊκῶν λόφων, δεύτερον δὲ τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου φρούριον, τρίτον δὲ τὸν ὑπὸ τὸν λόφον μικρὸν λιμένα, καὶ τέταρτον ὅλην τὴν ὀλίγον Πειραιϊκὴν χερσόνησον. Ἡ τελευταία αὕτη σημασία εἶναι σπανία καὶ εὐρίσκεται μόνον παρὰ Στραβῶνι (IX. I. p. 395. p. 239 Tchn.) καὶ παρ' Ἡροδότῃ, (VIII. 76.)

(1) Thuc. VIII. 93. εἰς τὸ πρὸς τῇ Μουνυχίᾳ Διονυσιακὸν τὸ ἐν Πειραιεὶ θέατρον ἐλθόντες καὶ θέμενοι τὰ ὄπλα ἐξεκκλησίασαν. Lysias c. Agorat. ὅτι ἡ ἐκκλησία Μουνυχίασιν ἐν τῷ θεάτρῳ ἐγένετο. Xenoph. Hell. II. 4. 30. ὁ δὲ Πausanίας ἐστρατοπεδεύσατο μὲν ἐν τῷ Ἀλιπέδῳ καλουμένῳ πρὸς τῷ Πειραιεὶ — Τῇ ὑστεραίᾳ λαβὼν τῶν μὲν Λακεδαιμονίων δύο μόρας, τῶν δὲ Ἀθηναίων ἱππέων τρεῖς φυλάς, παρήλαθεν ἐπὶ τὸν Κωφὸν λιμένα, σκοπῶν πῇ εὐαποτειχιστότατος εἴη ὁ Πειραιεύς. Ἐπεὶ δὲ ἀπίοντος αὐτοῦ προσθέοντινες καὶ πράγματα αὐτῷ παρεῖχον, ἀχθασθεὶς παρήγγειλε τοὺς μὲν ἱππέας ἑλᾶν εἰς αὐτοὺς ἐνέντας καὶ τὰ δέκα ἀφ' ἧθης ξυνέπεσθαι· ξὺν δὲ τοῖς ἄλλοις αὐτοῦς ἐπηκολούθει. καὶ ἀπέκτειναν μὲν ἐγγὺς τριάκοντα τῶν ψιλῶν, τοὺς δ' ἄλλους κατεδίωξαν πρὸς τὸ Πειραιεὶ θέατρον. ἐκεῖ δὲ ἔτυχον ἐξοπλιζόμενοι· οἳ τε πελτασταὶ πάντες καὶ οἱ ὀπλῖται τῶν ἐκ Πειραιῶς κ. τ. λ.

ἐκείθεν πρὸς ἐλευθέρωσιν τῶν Ἀθηνῶν (1). Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν κατέλαβον καὶ οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν Φεβρουάριον μῆνα τοῦ ἔτους 1827 τὴν Καστέλλαν καὶ ὠχυρώθησαν ἐκεῖ.

Ἐπὶ τοῦ λόφου, εἴτε ἐντὸς εἴτε πλησίον τοῦ φρουρίου, ἔκειτο ὁ ναὸς τῆς Μουνυχίας Ἀρτέμιδος καὶ οὐ μακρὰν τούτου ὁ λιμὴν Μουνυχία (2). Τὸ ἱερόν τῆς Ἀρτέμιδος ἦτον ἄστυλον. Ἐκεῖ κατέφυγον ὅχι μόνον οἱ χειροτονηθέντες τριήραρχοι, ἐὰν δὲν ἐδύναντο ἢ δὲν ἤθελον νὰ ἀναδεχθῶσι τὰ ἐξοδα τῆς λειτουργίας (3), ἀλλὰ καὶ ἄλλοι διωκόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου. Ὁ λιμὴν Μουνυχία ἦτον πλησίον, καὶ ἐκείθεν ἐδύναντο εὐκόλως καὶ ἀνεμπόδιστως νὰ ἐμβῶσιν εἰς πλοῖον καὶ νὰ ὑπάγῃσι διὰ θαλάσσης εἰς ἀειφυγίαν (4). Ἐκ

(1) Xenoph. Hell. II. 4. 11. ξυνεσπειράθησαν ἐπὶ τὴν Μουνυχίαν. Diodor. XIV. 33. ὁ Θρασύβουλος εὐθὺς μὲν ὤρμησεν ἐπὶ τὸν Πειραιέα καὶ κατέλαβετο τὴν Μουνυχίαν, λόφον ἔρημον [δηλ. φυλακῆς] καὶ καρτερόν. Corn. Nep. Thrasyb. 2. — Περὶ τῆς ὀχυρώσεως τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς Καστέλλας πρὸς Γόρδων, ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεως, Τομ. Β' σελ. 443 (Γερμανικ. Μεταφρασ.) καὶ Σουρμελῆς, Ἱστορία Ἀθηνῶν σελ. 494.

(2) Pausan. I. 4. 4. ἔστι δὲ καὶ ἄλλος Ἀθηναῖος ὁ μὲν ἐπὶ Μουνυχίᾳ λιμὴν, καὶ Μουνυχίας ναὸς Ἀρτέμιδος. Suid. s. v. "Εμβαρὸς" ἦν πρότερον ὁ Πειραιεὺς νῆσος — οὗ τὰ ἄκρα Μούνυχος κατασχὼν Μουνυχίας Ἀρτέμιδος ἱερόν ἰδρύσατο. πρὸς Steph. Byz. Μουνυχία λιμὴν Ἀττικῆς ἀπὸ Μουνύχου, καὶ ἱερόν Μουνυχίας Ἀρτέμιδος.

(3) Demosth. pro Coron. p. 263. πάντα γὰρ τὸν πόλεμον τῶν ἀποστόλων γιγνομένων κατὰ τὸν νόμον τὸν ἐμὸν οὐχ ἱκετηρίαν ἔθηκε τριήραρχος οὐδεὶς πώποθ' ὡς ἀδικούμενος παρ' ἡμῖν, οὐκ ἐν Μουνυχίᾳ ἐκαθέζετο, οὐχ ὑπὸ τῶν ἀποστολέων ἐδέθη, οὐ τριήρης οὐτ' ἐξω καταλειφθεῖσα ἀπώλετο τῇ πόλει, οὐτ' αὐτοῦ ἀπελείφθη οὐ δυναμένη ἀνάγεσθαι. καίτοι κατὰ τοὺς προτέρους χρόνους ἅπαντα ταῦτα ἐγίνετο. τὸ δ' αἴτιον, ἐν τοῖς πένησιν ἦν τὸ λειτουργεῖν. πολλὰ δὲ τὰ ἀδύνατα συνέβαινεν. ἐγὼ δ' ἐκ τῶν ἀπόρων εἰς τοὺς εὐπόρους μετήνεγκα τὰς τριήραρχίας.

(4) Lysias c. Agorat. p. 132. ὁ δὲ Ἀγόρατος καὶ οἱ ἐγγυηταὶ καθίζουσιν ἐπὶ τὸν βῶμόν Μουνυχίαςιν, ἐπειδὴ δὲ ἐκάθισαν, ἐβουλεύοντο

τούτου γίνεται προφανές, ὅτι ὁ λιμὴν οὗτος εἶναι τὸ νῦν Φανάρι λεγόμενον, κείμενον ἀμέσως ὑπὸ τὴν Καστέλλαν. Μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ἰσαίου, μάλιστα δὲ ἐκ τῶν παρὰ Βοικκίου ἐκδοθεισῶν ἐπιγραφῶν, ὅτι ὁ λιμὴν Μουνυχία ἦτον πολεμικὸς λιμὴν (1). Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νεωσοίκων, τῶν ὁποίων 82 μόνον ἦσαν ἐν Μουνυχίᾳ, ἐξάγεται, ὅτι αὕτη ἦτον ὁ μικρότατος τῶν τριῶν πολεμικῶν λιμένων. Τῶν προχωμάτων, τοῦ κλειθροῦ καὶ τῶν λοιπῶν περὶ τὸν λιμένα κρηπιδῶν σώζονται ἐκεῖ πλεῖστα καὶ θαυμαστότατα ἐρείπια, καὶ πρὸς δύοσιν τῆς εἰσόδου ἐπὶ ἀνάντους καὶ μεμονωμένου λόφου τὰ λείψανα δευτέρου τινὸς ὀχυροῦ φρουρίου, εἰς τὸ ὁποῖόν ποτε κατέφυγεν ὁ παρὰ τοῦ Σύλλα στενοχωρούμενος Ἀρχέλαος (2).

Κατὰ τὴν ἐκ φύσεως στενὴν εἴσοδον τοῦ μεγάλου λιμένος Δράκου εἴτε τοῦ κατ' ἐξοχὴν Πειραιῶς σώζονται ἀμφοτέρωθεν ὀλίγον ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης δύο προχώματα, τὰ ὁποῖα κατασταίνουν τὸν εἰσπλουν ἔτι στενώτερον. Καὶ τὴν σήμερον εἰσέρχονται τὰ πλοῖα διὰ τοῦ αὐτοῦ μεταξὺ τῶν δύο προχωμάτων ἀνοικοῦ διαστήματος, ὅπου τὸ πάλαι ἦσαν τὰ κλειθρα τοῦ λιμένος.

Ἡ πετρώδης γλῶσσα, ἀφ' ἧς ἀρχίζει τὸ βόρειον πρόχωμα, ἐλέγετο Ἡετιώνεια (3). Ἡ δὲ ὀλίγον περαιτέρω τοῦ προχώματος ἄκρα τῆς Πειραιῆς χερσονήσου ἐλέγετο τὸ κατὰ τὸν Ἀλκιμον ἁ-

τί χρὴ ποιεῖν. ἐδόκει οὖν τοῖς ἐγγυηταῖς καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἐκποδὼν ποιῆσαι τὸν Ἀγόρατον ὡς τάχιστα, καὶ παρορμησάντες δύο πλοῖα Μουνυχίᾳ ἐδέοντο αὐτοῦ παντὶ τρόπῳ ἀπελθεῖν Ἀθήνηθεν. — Ὁ φυγὼν ἐξ Ἀθηνῶν Αἰσχίνης γράφει εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολὴν λύσαντες ἐκ Μουνυχίας ἐσπέρας λαμπρῶ σφόδρα Σκίρωνι κ. τ. λ.

(1) Isaeus de heredit. Philoctem. p. 59. καὶ ὁ μὲν Φανόστρατος ἐκπλεῖν ἔμελλε τριηραρχῶν μετὰ Τιμοθέου, καὶ ἡ ναὺς αὐτῷ ἐξώρμαι Μουνυχίᾳσι. πρβ. ἀνωτέρω σελ. 437. Σημ. 2).

(2) Appian. Bell. Mithrid. 40. ὁ Ἀρχέλαος — ἐς δέ τι τοῦ Πειραιῶς ἀνέδραμεν ὀχυρώτατόν τε καὶ θαλάσση περίκλυστον· ᾧ ναὺς οὐκ ἔχων ὁ Σύλλας οὐδ' ἐπιχειρεῖν ἐδύνατο.

(3) Thuc. VIII. 90. 91. Demosth. adv. Theocrin. 1343. Harpoer. Suid. καὶ Steph. Byz. s. v. Ἡετιώνεια.

κρωτήριον (1). Πλησίον τούτου σώζεται εἰς τὴν θάλασσαν ἡ μεγάλη τετράγωνος βάσις, ἐφ' ἧς ἴστατο ὁ νῦν ἐν Βενετίᾳ λιθινὸς λέων, ὅστις ἔδωκεν εἰς τὸν λιμένα τὸ ὄνομα Δράκος (2). Ἰσως ὠνόμασαν οἱ παλαιοὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ κολοσσιαῖον θηρίον Ἄλκιμον.

Ὁ Πausανίας λέγει τὸν Δράκον τὸν μέγιστον λιμένα, διακρίνων αὐτὸν ἀπὸ τοῦς νεωσοίκους, τῶν ὁποίων τινὲς ἔτι τότε ἐσώζοντο (3). Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ὁ Πausανίας εἶδεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ζέαν, ὅπου, καθὼς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἦτον τὸ μέγιστον νεώριον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν.

Ὅτι ἀποβλέπει τὴν διαίρεσιν τοῦ καλοῦ τούτου καὶ εὐρυχώρου λιμένος, ὅστις καὶ τὸ πάλαι εἶχε σχέσιν μετὰ τῆς πρωτευούσης διὰ τῆς λεωφόρου (4), εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ πιθανόν, ὅτι οἱ ἐμπορευόμενοι κατεῖχον, καθὼς καὶ τὴν σήμερον, τὸ ἐντότερον μέρος, ὅπου καὶ ὁ ἐμβισασμὸς καὶ ὁ ἀποδισασμὸς τῶν ἐμπορευμάτων ἦτον ἐπιτηδεύτερος, καὶ ἡ σχέσις μετὰ τῆς πρωτευούσης εὐκολύνετο διὰ τῆς λεωφόρου. Διὰ τὴν μεγάλην ἔκτασιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἐμπορίου καὶ διὰ τὸν ἐρχομὸν πολυαριθμῶν πλοίων ἐξ ὅλου σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου (5) πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὸ ἀγγεῖον τοῦ λιμένος κατείχετο συνήθως τὸ μέγιστον μέρος ἀπὸ ἐμπορικῶν πλοίων.

(1) Plutarch. Them. XXXII. περὶ τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸν Ἄλκιμον ἀκρωτηρίου πρόκειται τις οἶον ἀγκῶν, καὶ ἀμψαντι τοῦτον ἐντὸς, ἥ τὸ ὑπεύδιον τῆς θαλάσσης, κρηπὶς ἐστὶν εὐμεγέθης καὶ τὸ περὶ αὐτὴν βωμοειδὲς τάφος τοῦ Θεμιστοκλέους. — Ὁ τάφος τοῦ Θεμιστοκλέους ἔκειτο λοιπὸν μεταξὺ τοῦ Ἀλκίμου καὶ τῶν κλείθρων τοῦ Πειραιῶς καὶ ἔξω τῶν τειχῶν κατὰ τοὺς τότε ἐπικρατοῦντας νόμους, ἀλλὰ δὲν σώζονται ἔχνη αὐτοῦ. Ἄλλοι δύο τάφοι ἐσκαμμένοι εἰς τὴν πέτραν καὶ πλησίον αὐτῶν τὰ λείψανα λιθίνου κίονος εὐρίσκονται πέραν τοῦ Ἀλκίμου ἐπίσης ἐκτὸς τῶν τειχῶν παρὰ τὴν θάλασσαν.

(2) Παρ' Ἰταλοῖς porto Leone.

(3) Pausan. I. 1. 2. καὶ νεῶς καὶ ἐς ἐμὲ ἦσαν οἴκοι, καὶ πρὸς τῷ μεγίστῳ λιμένι τάφος Θεμιστοκλέους.

(4) Xenoph. Hell. II. 4. 11. ἔπειτα ἐχώρουν κατὰ τὴν εἰς τὸν Πειραιᾶ ἀμαξιτὸν ἀναφέρουσαν.

(5) Περὶ τοῦ ἐν Πειραιεὶ παγκοσμίου ἐμπορίου κατὰ τοὺς χρόνους

Μανθάνομεν ἀπὸ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅτι περὶ τὸν λιμένα ἦσαν πέντε στοαί (1). Εἶναι πιθανώτατον, ὅτι ἡ ἀπασα ἡ αἰ πλεῖσται ἐξ αὐτῶν εἶχον ἐμπορικὴν χρῆσιν. Μία ἐλέγετο Μακρά στοά, ὅπου ἐπὶ Δημοσθένους ἐπωλοῦντο δημοσίως τὰ ἄλφιντα (2). Ὁ Θουκιδίδης ὁμιλεῖ περὶ στοᾶς, τὴν ὁποίαν λέγει μεγίστην καὶ συνεχῇ μὲ τὸ ἐπὶ τῆς Ἡετιωνείας τεῖχος (3). Ταύτην ἐχώρισαν οἱ τετρακόσιοι διὰ τοίχου καὶ ἠνάγκαζον τοὺς ἐμπόρους νὰ πωλῶσιν ἐκεῖ τὸν σῖτον. Ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Θουκιδίδης ἐννοοῦν τὴν αὐτὴν στοάν, δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν καὶ ταύτης τὴν θέσιν. Τὸ τῆς Ἡετιωνείας τεῖχος, τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια σώζονται, διαβαίνει μετὰ τοῦ λιμένος καὶ τῶν Ἀλῶν, τῆς θαλασσολήμνης ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἤρχισαν τὴν σήμερον νὰ παραχώσωσιν (4). Ἡ Μακρά στοά λοιπὸν ἐξετείνεται παρὰ τὸν μικρὸν μόλον, ὅπου καὶ ἐπὶ Τουρκίας καὶ τὴν σήμερον προσορμίζονται τὰ μικρότερα ἐμπορικὰ πλοῖα. Παρὰ τὴν στοάν ταύτην ἦτον κατὰ τὸν Πανσανίαν ἡ ἀγορὰ τῶν πλησίων τοῦ λιμένος κατοικούντων (5). Τὸ δὲ

τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν ἴδ. Thuc. II. 38. Xenoph. Resp. Athen. II. 7. Jsocr. Panegyr. 49.

(1) Schol. Aristoph. Pax. 145. πρὸ Vitruv. V. 12. circum enim portus sive navalia sunt facienda, sive ex porticibus aditus ad emporia, turresque ex utraque parte collocandæ, ex quibus catenæ traduci per machinas possint. — Τοιούτων παραθαλασσίων στοῶν ἐρείπια σώζονται εἰς τὴν Δῆλον.

(2) Demosth. Phorm. p. 918. — Ἡ Ἀλφιοποῦλις στοά, τὴν ὁποίαν ἐκοδόμησεν ὁ Περικλῆς (Schol. Aristoph. Acharn. 353), εἶναι ἴσως ἡ αὐτὴ μὲ τὴν Μακράν.

(3) Thuc. VIII. 90. διωκοδόμησαν δὲ (οἱ τετρακόσιοι) καὶ στοάν, ἣ περ ἦν μεγίστη καὶ ἐγγύτατα τούτου (τοῦ ἐν τῇ Ἡετιωνείᾳ τείχους) εὐθὺς ἔχομένη ἐν τῇ Πειραιεῖ, καὶ ἤρχον αὐτοὶ αὐτῆς, ἐς ἣν καὶ τὸν σῖτον ἠνάγκαζον πάντας τὸν ὑπάρχοντά τε καὶ τὸν ἐσπλέοντα ἐξαιρεῖσθαι καὶ ἐντεῦθεν προαιροῦντας πωλεῖν.

(4) ὅτι ἡ λίμνη αὕτη ἐλέγετο Ἀλαί, γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ Ξενοφῶντος, Hell. II. 4. 34. περ. Steph. Byz. s. v. Ἀλαί — ἔστι καὶ λίμνη ἐκ θαλάσσης.

(5) Pausan. I. 1. 3. ἔστι δὲ τῆς στοᾶς τῆς Μακρᾶς, ἐνθα καθέστηκεν

Δεῖγμα, εἶδος μπόρσας, ὅπου συναθροίζοντο οἱ ἐντόπιοι καὶ ξένοι ἔμποροι, ἔκειτο ἐπίσης πλησίον τοῦ λιμένος καὶ ἦτον ἡ μέρος τῆς Μακρᾶς στοᾶς ἢ μία τῶν τεσσάρων ἄλλων (1). Οὐ μακρὰν δὲ τῆς θαλάσσης ἔκειτο τὸ ἱερόν τοῦ Σωτήρος Διὸς καὶ τῆς Σωτείρας Ἀθηνᾶς (2), εἰς τοὺς ὁποίους ἐπετέλουν θυσίας οἱ ἐπιστρέψαντες εὐτυχῶς ἐκ τῶν κινδύνων τῆς ναυτιλίας (3). Ὅλον δὲ τοῦτο τὸ μέρος τοῦ Πειραιῶς μετὰ τοῦ προσεχοῦς μέρους τοῦ λιμένος ἐλέγετο τὸ Ἀττικὸν Ἐμπόριον εἴτε ἀπλῶς Ἐμπόριον (4), καὶ ἦτον διὰ τοὺς Δημητριακοὺς καρποὺς ὁ ἀποκλειστικὸς λιμὴν ὅλης τῆς Ἀττικῆς (5).

Μεταξὺ τῶν στοῶν τοῦ Ἐμπορίου καὶ τοῦ νεωρίου τοῦ Κανθάρου λιμένος ἔκειτο παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τὸ Ἀφροδίσιον, τουτέστιν ὁ ναὸς τῆς Ἀφροδίτης, ὠκομηθεὶς παρὰ τοῦ Κόνωνος μετὰ τὴν περὶ

ἀγορὰ τοῖς ἐπὶ θαλάσσης (καὶ γὰρ τοῖς ἁπλωτέρῳ τοῦ λιμένος ἐστὶν ἑτέρα), τῆς δὲ ἐπὶ θαλάσσης στοᾶς ὀπισθεν ἐστᾶσι Ζεὺς καὶ Δῆμος κ. τ. λ.

(1) Xenoph. Hell. V. 1. 21. Theophr. Char. XXIII. Demosth. adv. Lacr. 932. Dionys. Halic. Tom. VI. p. 986. Schol. Aristoph. Equit. 975. Pollux IX. 34. Timaeus Lex. Plat. καὶ Harpocr. s. v. Δεῖγμα. πρβ. Boeckh Staatsh. I. p. 64.

(2) Pausan. I. 1. 3. Strab. IX. p. 396 (239 Tchn.) Plutarch. Demosth. XXVII. ibid. vit. Demosth. in X Oratt. Lycurg. adv. Leocrat. 17. Liv. XXXI. 30. Plin. N. H. XXXIV. 49.

(3) Aristoph. Plut. 1175—80. Athen. Dipnos. II. 7. 37. Lucian. Jup. Trag. p. 149 Tchn. — Τοιαύτη θυσία ἐλέγετο τὰ Σωτήρια.

(4) Timaeus Lex. Plat. s. v. Δεῖγμα. Δεῖγμα, τόπος ἐν Πειραιεὶ ἐν τῷ καλουμένῳ Ἐμπορείῳ. πρβ. Harpocr. s. v. Δεῖγμα. — Αἱ λέξεις Ἐμπόριον, Ἀττικὸν Ἐμπόριον, Ἀθηναίων Ἐμπόριον ἀπαντῶνται συχνάκις, μάλιστα παρὰ Δημοσθένει. Τὸ δὲ Ἀττικὸν Ἐμπόριον εἶχε διωρισμένα ὅρια, Demosth. adv. Lacr. 932. εἰς μὲν τὸ ὑμέτερον Ἐμπόριον οὐ καταπλέουσιν, εἰς φωρῶν δὲ λιμένα ὁρμίζονται, ὅς ἐστιν ἕξω τῶν σημείων τοῦ ὑμετέρου Ἐμπορίου, καὶ ἐστὶν ὅμοιον εἰς Φωρῶν λιμένα ὁρμίσασθαι, ὥσπερ ἂν εἴ τις εἰς Αἴγιναν ἢ εἰς Μέγαρα ὁρμίσαιτο κ. τ. λ.

(5) Demosth. adv. Phorm. 918. τῶν δὲ νόμων τὰ ἔσχατα ἐπιτίμια προτεθεικότων, εἴ τις οἰκῶν Ἀθήνησιν ἄλλοθὶ που σιτηγήσειεν ἢ εἰς τὸ Ἀττικὸν Ἐμπόριον.

Κνίδον νίκην (1). Ἡ θέσις τοῦ Ἀφροδισίου εἶναι πιθανῶς ἐκεῖνη, ὅπου πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἔτι ὑπῆρχε τὸ μοναστήριον τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος, ἢ ὀλίγον περαιτέρω πρὸς τὸ δυτικονότιον.

Ἡ Ἴπποδαμία λεγομένη ἀγορὰ ἔκειτο μακροτέρω τῆς θαλάσσης πρὸς τοὺς πόδας τῆς Μουνυχίας κάτωθεν τοῦ θεάτρου (2). Ὁ περίφημος ἀρχιτέκτων Ἴππόδαμος εἶχε σχεδιάσει καὶ ταύτην καὶ τοῦ λοιποῦ Πειραιῶς τὰ πλεῖστα, τὰ δὲ πρὸς τὸν μέγαν λιμένα καὶ τὴν Ζέαν ἐστραμμένα πλάγια τοῦ λόφου, ὅπου κεῖται καὶ τὸ θέατρον, ἦσαν πλήρη οἰκῶν καὶ παρῆχον θέαν θεατροειδῆ, καθὼς ἡ παρὰ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτέκτονος σχεδιασθεῖσα Ῥόδος (3). Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Στράβωνος εἶχε συσταλῆ ὁ Πειραιεὺς εἰς ὀλίγας κατοικίας περὶ τοὺς λιμένας καὶ τὸ Ἐμπόριον (4). Λεῖψανα φορέων, δεξαμενῶν, ἐδραφῶν, περιστυλίων καὶ ἄλλα ἐρείπια ιδιωτικῶν οἰ-

(1) Pausan. I. 1. 3. πρὸς δὲ τῇ θαλάσῃ Κόνων ὠκοδόμησεν Ἀφροδίτης ἱερόν, τριῆρεις Λακεδαιμονίων κατεργασάμενος περὶ Κνίδον. Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους (Pax. 145) λέγει τὸ ἱερόν τοῦτο Ἀφροδίσιον, καθὼς καὶ ἄλλου (π. χ. εἰς τὰ Μέγαρα, Xenoph. Hell. V. 4. 38.). ἐλέγοντο οἱ τῆς Ἀφροδίτης ναοί. — Ὅτι ἀναφέρει ὁ σχολιαστὴς (Hermog. περὶ ἰδεῶν) περὶ ἰδρύσεως τοῦ Ἀφροδισίου παρὰ τοῦ Θεμιστοκλέους ἀντὶ τοῦ Κόνωνος, φαίνεται, ὅτι εἶναι ἐσφαλμένον. Ὅτι δὲ εἰς τῶν λιμένων ἐλέγετο Ἀφροδίσιον, παρ' οὐδενὶ τῶν παλαιῶν συγγραφέων ἀπαντᾷται.

(2) Xenoph. Hell. II. 4. 11. Pausan. I. 1. 3. καὶ γὰρ τοῖς ἀπωτέρω τοῦ λιμένος ἐστὶν ἐτέρα (δηλ. ἀγορά.) Andoc. de Myst. 7. Demosth. adv. Timoth. 1190.

(3) Strab. IX. I. p. 395. (p. 239. Tchn.) συνώκιστο ἡ Μουνυχία παραπλησίως, ὥσπερ ἡ τῶν Ῥόδων πόλις. — Ἡ δὲ Ῥόδος ἦτον θεατροειδής. Diodor. XIX. 45. XX. 83. Περὶ τοῦ Ἴπποδάμου πρὸς C. Fr. Hermann, Disputatio de Hippodamo Milesio. — Εἶναι πιθανόν, ὅτι ὁ Ἴππόδαμος ἐσχέδιασεν ἐπὶ Περικλέους τὸν ἤδη κατοικοῦμενον Πειραιᾶ, καὶ διὰ τὴν δόσιν καλὸν παράδειγμα εἰς τοὺς ἄλλους, ἐχάρισε τὴν ἐκεῖ οἰκίαν αὐτοῦ εἰς τὸ δημόσιον (ιδ. αὐτόθι. p. 16). Ὁ Περικλῆς ἔκτισε προσέτι καὶ τὴν ἐν Πειραιεὶ Ἀλφειοπῶλιν στοάν καὶ τὸ Νότιον τεῖχος.

(4) Strabo, I. 1.

κίων ἀνεσκάφησαν ἐσχάτως μάλιστα εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ μεγάλου λιμένος καὶ τῆς Ζέας ἰσθμόν.

Ὅτι μέρος τοῦ στόλου ἐστάθμευεν εἰς τὸν μέγαν λιμένα, διὰ τὰ φρουρήσῃ τοῦτον ἐναντίον ἐχθρικῶν προσβολῶν, εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ πιθανόν, καὶ βεβαιώνεται προσέτι παρὰ τοῦ Ξενοφῶντος (1). Ἡ δὲ μόνη ἐπιτηδεῖα θέσις τῶν νεωσοίκων διὰ τὰς τριήρεις φαίνεται ἡ περὶ τὸ νῦν κατάστημα τῆς διαμετακομίσεως καὶ τὸ λοιμοκαθαρηθῆριον, ὅπου εὐρέθησαν αἱ περὶ τοῦ ναυτικοῦ τῶν Ἀθηναίων ἐπιγραφαί. Ἐκεῖ σώζονται καὶ ἰσχυρὰ ἀρχαῖα χώματα (μόλοι), καὶ ὅπισθεν τοῦ καταστήματος φαίνονται παρὰ τὴν ἀκτὴν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης πλεῖστα ἔχνη θεμελίων ἀνήκοντα εἰς νεωσοίκους. Ἐκεῖ ἴστατο πιθανῶς καὶ ἡ περίφημος σκευοθήκη τοῦ Φίλωνος (2). Τὸ δὲ μέρος τοῦτο τοῦ μεγάλου λιμένος ἐλέγετο Κανθάρου λιμὴν ἢ ἀπλῶς Κάνθαρος (3). Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἐκεῖ νεωσοίκων ἦτον κατὰ μὲν τὰς ἐπιγραφὰς ἐνανθήκοντα τέσσαρες, κατὰ δὲ τὸ μεταγενέστερον σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους ἐξήκοντα (4). Ἡ δὲ θέσις αὕτη τοῦ Κανθάρου ἦτον, λέγω, ἐπιτηδεῖα διὰ πολεμικὰ πλοῖα, ἐπειδὴ τοιοῦτοτρόπως καὶ τὰ κλειῖτρα τοῦ μεγάλου λιμένος ἐφρουροῦντο, καὶ ἡ σχέσις μὲ τὸ μέγα τῆς

(1) Xenoph. V. 1. 21.

(2) Τὴν γνώμην ταύτην πρῶτος ἐξέφρασεν ὁ Καθηγητὴς Κύριος Ῥόσς, ἴδ. Boeckh, Urkunden ueber das Seewesen des Attischen Staates, Πρόλογ. XI.

(3) Aristoph. Pax. 145: ἐν Παιραιῇ δῆπου 'στὶ Κανθάρου λιμὴν. Plutarch. Phoc. XXVIII. Μύστην δὲ λούοντα χοιρίδιον ἐν Κανθάρῳ λιμένι κῆτος συνέλαβε. Suid. s. v. Κάνθαρος, τὸ ζῶον καὶ ὄνομα λιμένος Ἀθήνησι. πρὸς. Hesych. s. v. Κανθάρων.

(4) Schol. Aristoph. Pax. 145. (κατὰ τὸ Βεν. χειρόγρ. παρὰ Βεκκήρῳ) ὁ Παιραιεύς λιμένας ἔχει τρεῖς, πάντας κλειστούς· εἰς μὲν ὁ Κανθάρου λιμὴν, οὗτω καλούμενος ἀπὸ τινος ἥρωος Κανθάρου, ἐν ᾧ τὰ νεώρια ἐξήκοντα, εἴτα τὸ Ἀφροδίσιον, εἴτα κύκλῳ τοῦ λιμένος στοαὶ πέντε. — Ὅτι ἐνταῦθα τὸ νεώρια σημαίνει νεωσοίκους, ἴδ. Boeckh, Urkunden etc. p. 64. — Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νεωσοίκων κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς ἴδ. ἀνωτέρω σελ. 437. Σημ. 2.).

Ζέας νεώριον ἦτον εὐκολος διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, καὶ ὁ εἰσπλους καὶ ἔκπλους τῶν ἐμπορικῶν πλοίων δὲν ἐστενοχωρεῖτο.

Ὁ λόφος, ὅστις σχηματίζει τὸ δυτικὸν καὶ ἐσχατον τοῦ Πειραιῶς ἀκρωτήριον, κατὰ τὸ πάλαι ὀλιγώτερον, καὶ πλείστον μέρος αὐτοῦ, μάλιστα δὲ τὰ πρὸς δυσμὰς καὶ βορρᾶν πλάγια κατέχονται ἀπὸ ἐκτεταμένα ἀρχαῖα λατομεῖα, ὅποια ἀναφέρει καὶ ὁ Ξενοφῶν εἰς τὸν Πειραιᾶ (1). Εἰς δὲ τὴν θέσιν τῶν μύλων σώζονται τινὰ θεμέλια ἀρχαίου ὀχυρώματος.

Ὁ Ξενοφῶν ἀναφέρει πλησίον τοῦ Πειραιῶς καὶ οὐ μακρὰν τοῦ Ἀλιπέδου καὶ τῶν Ἀλῶν τὸν Κωφὸν λιμένα (2). Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἄλλος κάμνει μνεῖαν αὐτοῦ, φαίνεται, ὅτι ἰδὲν μετεχειρίζοντο αὐτὸν ὡς λιμένα. Ἡ διήγησις τοῦ Ξενοφῶντος δεικνύει, ὅτι ἐννοεῖ τὸν μικρὸν λιμένα ἢ μᾶλλον τὴν πετρώδη γωνίαν, τὴν ὁποίαν σχηματίζει ἡ Ἡετιώνεια μετὰ τὴν στερεὰν ἔξω τῶν κλειθρῶν τοῦ Πειραιῶς.

Πρὸ τῆς εἰς τὴν Ζέαν εἰσόδου ὀλίγα βήματα πρὸς δυσμὰς ὑπάρχει ἄλλος τις λιμενίσκος, ὀπισθεν τοῦ ὁποίου τὸ περιτείχισμα τοῦ Πειραιῶς διαβαίνει τοιοῦτοτρόπως, ὥστε ὁ λιμενίσκος μένει ἔξω τῶν τειχῶν. Παρὰ τὸν ἐκεῖ αἰγιαλὸν σώζεται ἰσχυρὸν πρόχωμα, ἐξέχον εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ πλησίον τούτου ἐσκαμμένη εἰς τὴν πέτρην κολυμβήθρα (λουτήρ, πύελος), εἰς τὴν ὁποίαν ἀναθρύει ὕδωρ ἄλμυρόν καὶ ὑπόπικρον. Διὰ τὴν καθαρτικὴν αὐτοῦ δύναμιν ὀνομάζουσιν αὐτὸ Τζιρλονέρι. Πολλοὶ νομίζουν ἄνευ βασίμου αἰτίας, ὅτι ὀνομάζετο παρὰ τοῖς παλαιοῖς Σηράγγιον· ἀλλὰ τὸ Σηράγγιον ἦτον τόπος τις τοῦ Πειραιῶς, ὅπου ἦτον τὸ βαλανεῖον ἰδιώτου τινός (3), καὶ εἶναι πιθανόν, ὅτι ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τὰς σήραγγας εἴτε τὰ σπήλαια καὶ τοὺς ὑπονόμους, τοὺς ὁποίους καὶ ὁ Στρά-

(1) Xenoph. Hell. I. 2. 14.

(2) Xenoph. Hell. II. 4. 30. sqq.

(3) Isaac de hered. Philoctem. 59. τὸ ἐν Σηραγγίῳ βαλανεῖον. — Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ῥήτορος τούτου ἦσαν βέβαια πολλὰ βαλανεῖα εἰς τὸν Πειραιᾶ.

βων ἀναφέρει εἰς τὸν Πειραιᾶ, προσθέτων, ὅτι καὶ οἰκῆσεις ὑπάρχον ἐντὸς αὐτῶν (1). Ὁ Ἀρποκρατῶν λέγει, ὅτι τὸ Σηράγγιον ἦτον τόπος τοῦ Πειραιῶς, ὅπου ἐκρύπτοντο οἱ κακοῦργοι (2). Τοιοῦτοι ἄνθρωποι ἐσχημάτιζον εἰς τὸν καιρὸν τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Ἀττικοῦ ἐμπορίου ὁλοκλήρους ἐταιρίας εἰς τὸν Πειραιᾶ, καθὼς καὶ τὴν σήμερον εἰς τὸ Λονδῖνον καὶ τοὺς Παρισίους καὶ εἰς ἄλλας μεγάλας πόλεις (3), καὶ εἶχον ἴσως τὰς κρυψάνας αὐτῶν εἰς τὰς ὑπογείους οἰκῆσεις τοῦ Σηραγγίου.

Ὅτι δὲ ἀποβλέπει τὴν θέσιν τοῦ Τζιρλονερίου, κλίνω εἰς τὸ νὰ πιστεύσω, ὅτι ὠνομάζετο τὸ πάλαι Φρεαττύς, ὅπου ἦτον φονικὸν δικαστήριον, εἰς τὸ ὅποιον ἐκρίνοντο οἱ δι' ἀκούσιον φόνον ἐπὶ καιρὸν τινα ἐκ τῆς πατρίδος φεύγοντες, ἐὰν κατηγοροῦντο διὰ δευτέρον τι ἔγκλημα (4). Ὁ μὲν κατηγορούμενος ἀπελογεῖτο ἀπὸ τὸ πλοῖον, οἱ δὲ δικασταὶ ἦσαν εἰς τὴν στερεὰν καὶ ἴσταντο ἴσως ἐπὶ τοῦ σωζομένου προχώματος.

Μένει ἔτι νὰ προσδιορίσωμεν καὶ τὴν θέσιν τῆς Κωλιάδος ἄκρας. Ὁ Παυσανίας λέγει, ὅτι αὕτη ἀπεῖχεν εἴκοσι περίπου στά-

(1) Strab. IX. 1. p. 395. (p. 239 Tchn.) λόφος δ' ἐστὶν ἡ Μουνυχία χερσονησίῳ καὶ κοῖλος καὶ ὑπόνομος πολὺ μέρος φύσει τε καὶ ἐπίτηδες, ὥστ' οἰκῆσεις δέχεσθαι. — Εἰς τῶν ὑπονόμων, τὴν σήμερον λουτρὰ λεγόμενος, σώζεται ἡμίχωστος πλησίον τῆς κορυφῆς τῆς Μουνυχίας, ἐστραμμένος πρὸς τὸ δυτικόνότιον.

(2) Harpocr. s. v. Σηράγγιον.

(3) Demosth. in Zenoth. p. 885. ἔστιν ἐργαστήριον μοχθηρῶν ἀνθρώπων συνεστηκότων ἐν τῷ Πειραιεῖ κ. τ. λ. πρὸς. Becker, Charicl. I. p. 150. p. 217.

(4) Pausan. I. 38. 12. ἔστι δὲ τοῦ Πειραιῶς πρὸς θαλάσσην Φρεαττύς· ἐνταῦθα οἱ πεφευγότες, ἢν ἀπελθόντας ἕτερον ἐπιλάβῃ σφᾶς ἔγκλημα, πρὸς ἀκρωμένους ἐκ τῆς γῆς ἀπὸ νεῶς ἀπολογοῦνται. Demosth. adv. Aristocrat. 645. Phot. Myriob. p. 535. Bekk. πρὸς. Bekk. Anecd. I. 311. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο χωρίον ὀνομάζεται ἡ Ζεῶν ἀντὶ τῆς Φρεαττύος, ἴσως διὰ τὸ πλησίον χωρὸν τῆς θέσεως.

δια ἀπὸ τὸ Φάληρον (1). Οἱ δὲ παλαιοὶ Γραμματικοὶ λέγουσιν, ὅτι προεῖχεν εἰς τὴν θάλασσαν ὅμοιον μὲ σκέλος ἢ χεῖρα ἀνθρώπου (2). Εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους προσωρμίζοντο ἐκεῖ Τυρρηνικοὶ πειραταὶ καὶ ἐλεηλάτουν ἐκεῖθεν τὴν Ἀττικὴν (3). Μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι νίκην τὰ μὲν διασωθέντα Περσικὰ πλοῖα κατέφυγον εἰς τὸ Φάληρον, τῶν δὲ ναυαγίων πολλὰ κατηνέχθησαν ἀπὸ δυτικὸν ἄνεμον καὶ ἀπὸ τὰ κύματα μέχρι τῆς Κωλιάδος ἄκρας (4). Ὅλα ταῦτα συμφωνοῦν ἀκριβέστατα μὲ τὸν νῦν λεγόμενον κάβον τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ, ὅστις κεῖται μίαν περίπου ὥραν πρὸς τὸ ἀνατολικονότιον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου κεῖται ἐπὶ τοῦ ἄκρου μικρᾶς καὶ στενῆς γλῶσσης, ἥτις ἐξέχει εἰς τὴν θάλασσαν μὲ κρημνώδεις ἀκτὰς, καὶ εἶναι καταφρηνῆς ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ. Καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν εὐρίσκονται τινες μεγάλοι τετράγωνοι λίθοι καὶ ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας ἡ βάσις ἀρχαίας δε-

(1) Pausan. I. 1. 4. ἀπέχει δὲ καὶ σταδίους εἴκοσιν ἄκρα Κωλιάς. — Τὸ καὶ σημαίνει ἐνταῦθα, καθὼς καὶ παρ' Ἡροδότῳ, περίπου.

(2) Hesych. Phot. Harpoer. s. v. Κωλιάς. Eustath. ad Diogenys. Periegr. 592. Schol. Aristoph. Lysistr. 2.

(3) Eustath. l. l. πρὸς. Schol. Aristoph. Nub. 25.

(4) Herod. VIII. 92. οἱ δὲ βάρβαροι, τῶν αἱ νῆες περιεγέγοντο, φεύγοντες ἀπίκοντο ἐς Φάληρον ὑπὸ τὸν πεζὸν στρατόν. πρὸς. 93. ἦσαν δὲ καὶ οἱ ἄλλοι, τῶν αἱ νῆες περιεγεγόνεσαν, ἐν τῷ Φαλήρῳ. 96. τῶν δὲ ναυαγίων πολλὰ, ὑπολαβὼν ἄνεμος ζέφυρος, ἔφερε τῆς Ἀττικῆς ἐπὶ τὴν ἡῖονα τὴν καλεομένην Κωλιάδα· ὥστε ἀποπλῆσαι τὸν χρησμὸν τόν τε ἄλλον πάντα τὸν περὶ τῆς ναυμαχίης ταύτης εἰρημένον Βάκιδι καὶ Μουσαίῳ, καὶ δὴ καὶ κατὰ τὰ ναυάγια τὰ ταύτῃ ἐξενειχθέντα. Paus. I. 1. 3. ἐς ταύτην (τὴν Κωλιάδα ἄκραν), φθαρέντος τοῦ ναυτικοῦ τοῦ Μηδων, κατήνεγκεν ὁ κλύδων τὰ ναυάγια. — Σημειωτέον, ὅτι ὁ μὲν Στράβων θέτει τὴν Κωλιάδα λίαν μακρὰν πρὸς τὸ Σούνιον, ὁ δὲ Στέφανος ἐπίτης ἐσφαλμένως εἰς τὸ Φάληρον. Strab. IX. 1. p. 398. (p. 244. Techn.) περὶ δὲ Ἀνάφλυστόν ἐστι καὶ τὸ Πανεῖον καὶ τὸ τῆς Κωλιάδος Ἀφροδίτης ἱερόν, εἰς ὃν τόπον ἐκχυμανθῆναι τὰ τελευταῖα τὰ ἐκ τῆς περὶ Σαλαμῖνα ναυμαχίας τῆς Περσικῆς ναυαγία φασι. Steph. Byz. s. v. Κωλιάς· ἄκρα ἦτοι Φαληροῦ ἀκτή.

ξαμενῆς, ὀλίγα δὲ βήματα πρὸς τὴν μεσόγειαν σῶζονται τὰ θεμέλια μεγάλου ἀρχαίου οἰκοδομημάτων, ἀνήκοντα ἴσως εἰς τὸν τῆς Κωλιάδος Ἀφροδίτης ναόν (1).

Ἄλλα θεμέλια καὶ λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἀνήκοντα ἴσως εἰς τὸ τῆς Δήμητρος ἱερὸν (2), εὐρίσκονται εἰς τὸ μέσον περὶ-που μεταξὺ Ἀγίου Γεωργίου καὶ Ἀγίου Κοσμά, καὶ οὐ μακρὰν τοῦ ἐκεῖ αἰγιαλοῦ, εἰς θέσιν Καλαμάκι λεγομένην, ἀνεσκάφησάν τινες ἀρχαῖαι κάμινοι. Ἐκ τῆς Κωλιάδος λεγομένης γῆς κατεσκευάζοντο ποτε κάλλιστα κεράμινα ἀγγεῖα (3).

Ἀνακεφαλαιοῦντες ἤδη τὰ εἰρημένα, ἐλπίζομεν, ὅτι ὁ ἀναγνώστης συμφωνεῖ μεθ' ἡμῶν εἰς τὰς ἀποδείξεις ἂν ὅχι πασῶν τῶν θέσεων, ἀλλὰ τοῦλάχιστον τῶν κυριωτέρων. Τὰ δὲ οὐσιωδέστερα εἶναι τὰ ἐφεξῆς·

α. τὸ Φάληρον, τὸ ἀρχαιότατον τῶν Ἀθηναίων ἐπίνειον, καὶ ὁ δῆμος τῶν Φαληρέων ἔκειτο εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ τοὺς Τρεῖς Πύργους.

β. Ἀλίπεδον ὠνομάζετο ἡ μεταξὺ τοῦ ἐλαιῶνος καὶ τοῦ Πειραιῶς πεδιάς, ἥτις ἦτόν ποτε θάλασσα.

γ. πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὑπῆρχον τρία μακρὰ τεῖχη, ἐκτεινόμενα ἀπὸ τὰ τεῖχη τῶν Ἀθηνῶν, τὸ μὲν μικρότερον Φαληρικὸν μέχρι τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, τὰ δὲ παράλληλα Πειραιῶκα σκέλη μέχρι τοῦ Πειραιῶς.

(1) Paus. I. 1. 4. Strab. I. I. Stephan. Byz. II. Eustath. II. Hesych. II. κ. λ.

(2) Plutarch. Sol. VIII. πλεύσας ἐπὶ Κωλιάδα μετὰ τοῦ Πεισιστράτου καὶ καταλαβὼν αὐτόθι πάσας τὰς γυναῖκας τῇ Δήμητρὶ τὴν πάτριον θυσίαν ἐπιτελούσας. πρὸ. Hesych. s. v. Κωλιάς. — Τοῦτο εἶναι πιθανὸν τὸ αὐτὸ μετὰ τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος καὶ Κόρης ἱερὸν, τὸ ὅποιον ἀνῆκει κατὰ τὸν Πausan. I. 31. 1.) εἰς τοὺς Ἀλιμουσίους, δῆμον ἐκεῖ πλησίον κείμενον.

(3) Plutarch. de rect. rat. audiend. p. 78. Techn. Athen. Dipnos. XI. 64. p. 482. Schol. Aristoph. Lysistr. 2. ἐνθα ὑστρακα κάλλιστα. πρὸ. Suid. καὶ Harpocrat. s. γ. Κωλιάς.

δ. μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἀνεκτίσθησαν μόνον τὰ δύο Πειραιῶν σκέλη, τὸ τε Νότιον καὶ τὸ Βόρειον.

ε. ὁ λόφος καὶ τὸ φρούριον Μουνυχία εἶναι ἡ νῦν Καστέλλα· ὁ δὲ τῶν νεωτέρων τοπογράφων Φαληρικὸς λόφος καὶ τὸ Φαληρικὸν φρούριον εἶναι ἀνύπαρκτα.

ς. οἱ ἐντὸς τοῦ περιτειγίσματος τοῦ Πειραιῶς κείμενοι τρεῖς αὐτοφυεῖς καὶ κλειστοὶ λιμένες εἶναι ἡ Ζέα, ἡ Μουνυχία καὶ ὁ κυρίως Πειραιεύς.

ζ. Ζέα ὠνομάζετο τὸ νῦν Πασιαλιμάνι καὶ εἶχε τὸ μέγιστον τῶν τριῶν νεωρίων τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ναυστάθμου.

η. Μουνυχία ὠνομάζετο τὸ νῦν Φανάρι, καὶ εἶχε τὸ μικρότατον τῶν τριῶν νεωρίων.

θ. ὁ κυρίως Πειραιεύς εἶτε ὁ μέγιστος λιμὴν, ὁ νῦν Δράκος λεγόμενος, διηρεῖτο εἰς δύο μέρη, τὸ Ἐμπόριον καὶ τὸν Κάνθαρον· ὁ δὲ παρὰ τῶν νεωτέρων Ἀφροδίσιον καλούμενος λιμὴν εἶναι ἀνύπαρκτος.

ι. τὸ Ἐμπόριον κατεῖχε τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ Δράκου.

ια. ὁ Κάνθαρος ἔκειτο εἰς τὸ δυτικονότιον τοῦ Δράκου καὶ εἶχε τὸ τρίτον τῶν Ἀθηναϊκῶν νεωρίων.

ιβ. Κωφὸς λιμὴν ὠνομάζετο ὁ πέραν τῆς Ἡετιωνείας μικρὸς κόλπος.

ιγ. Ἀλαί ὠνομάζετο ἡ παρὰ τὸν Πειραιᾶ λιμνοθάλασσα.

ιδ. ἡ θέσις τοῦ Τσιρλονερίου εἶναι ἡ Φρεαττὺς καὶ ὄχι τὸ Σηράγγιον.

ιε. ἡ Κωλιάς ἄκρα εἶναι ὁ νῦν λεγόμενος Κάβος τοῦ Ἀγίου Κοσμά.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 3. Ἰαν. 1843.

Ἐργ. Οὐλερίχου,